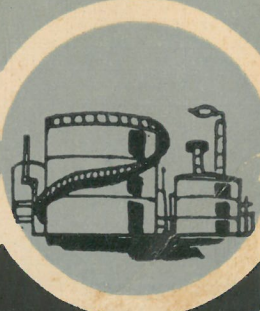
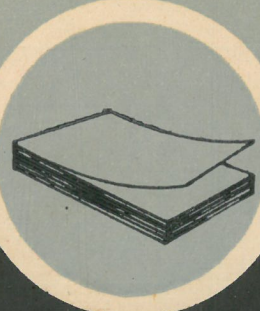
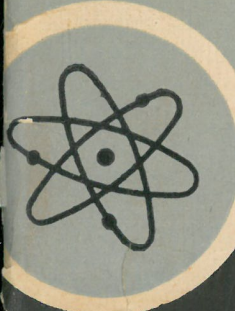

विज्ञान परिचय ग्रंथश्रेणी ८

विश्वनुं प्रचंडकाय प्राणी-वडेल

५५

युनिवर्सिटी ग्रंथ निर्माण बोर्ड
सोमैया पब्लिकेशन्स प्रा. लि.

विश्वनुं प्रयंडकाय प्राणी--०६६

તંત્રી મંડળ

૧. શ્રી. જી. બી. સોંડલ

૨. શ્રી. સુધીર પંડયા

૫. શ્રી. ધીરુભાઈ દેસાઈ

૩. શ્રી. પી. સી. વૈદ્ય

૬. શ્રી. વાસુદેવ મહેતા

૪. શ્રી. કે. બી. શાહ

૭. શ્રી. જી. ટી. પંડયા

સંપાદક

શ્રી. જી. બી. સોંડલ

યોજના દાન

હરિ ઝૂં આશ્રમ, નડિયાદ

હરિ ઝૂં આશ્રમ પ્રેરિત શ્રી. ટી. કે. ગજજીર વિજ્ઞાન પરિચય પુસ્તિકા શ્રેણી

વિજ્ઞાન પરિચય ગ્રંથ શ્રેણી ૮

વિશ્વનુ' પ્રચંડકાય પ્રાણી—૦૬૯

ઇન્દ્રશંકર રાવળ

પ્રયોજક

યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ,

ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬

સોમૈયા પબ્લિકેશન્સ પ્રા. લિ.

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૧૪

વિશ્વનું પ્રથમકાચ પ્રાણી-વહેલ

© યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ,
ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૭૬

મુદ્રક :

શ્રી. ર. દેસાઈ

દિ બુક સેન્ટર લિ.

૧૦૩, છટ્ટો માર્ગ, શીવ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૨

પ્રકાશક :

ગં. શ્રી. કોશે

સોમૈયા પબ્લિકેશન્સ પ્રા. લિ.

મુંબઈ મરાઠી ગ્રંથસંગ્રહાલય માર્ગ,

દાદર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૧૪

નિવેદન

આમ જનતામાં વિજ્ઞાન વિશેની સમજ સુદૃઢ થાય, વૈજ્ઞાનિક ભાવના કેળવાય અને વિજ્ઞાન જીવનમાં ઊતરે તે હેતુસર હરિ ઝૂં આશ્રમવાળા પૂજ્ય મોટાએ યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડને રૂ. ૩૦,૦૦૦/- નું એક અનુદાન આપ્યું અને 'વિજ્ઞાન પરિચય પુસ્તિકા શ્રોણી' નો જન્મ થયો.

'કિશોરભારતી' ની જેમ મુંબઈના સોમૈયા પબ્લિકેશન્સે આ શ્રોણીને પણ સંયુક્ત ઉપક્રમે પ્રકાશિત કરવાનું અને ગુજરાતી ઉપરાંત બીજી ભાષાઓમાં એને રજૂ કરવાનું સ્વીકાર્યું તે શ્રોણીનું સદ્ભાગ્ય રહ્યું.

વિજ્ઞાન પરિચય પુસ્તિકાશ્રોણીનો વિચાર સૌ કોઈને ખૂબ જ ગમ્યો, અને એને લેખકોનો ઉમળકાભર્યો સહકાર સાંપડ્યો. આ શ્રોણીમાં આ અગાઉ ડૉ. છોટુભાઈ સુથારનું 'તારક તેજ અને રંગ', શ્રી કૃષ્ણકાંત કોટડાવાલાનું 'સૂક્ષ્મ જીવોની સૃષ્ટિ', શ્રી ભાઈલાલભાઈ વ. પટેલનું 'આપણી વનસ્પતિ', ડૉ. બી. એન. દેસાઈ અને શ્રી વિજયગુપ્ત મૌર્યનું 'હવામાનનું જ્ઞાન શા માટે?', શ્રી પદ્મકાંત ર. શાહનું 'કાગળ', શ્રી. નરસિંહ મૂ. શાહ તેમજ શ્રી. સુધીર પ્ર. પંડ્યાનું 'પરમાણુશક્તિ' અને શ્રી. પરેશ વેદનું 'ખગોળ ખૂંટીએ રેડિઓ તરંગે' પ્રગટ થયેલાં છે. એટલે આ શ્રોણીની આ આઠમી પુસ્તિકા 'વિશ્વનું પ્રચંડકાય પ્રાણી—વેલ' જે વિજ્ઞાન સાહિત્યમાં અગત્યનો ઉમેરો કરે છે, તેને વાચકોના હાથમાં મૂકતા હું આનંદ અનુભવું છું અને આશા રાખું છું કે આગળની સાત પુસ્તિકાઓની માફક આને પણ વાચકજગતનો ઉમળકાભર્યો આવકાર મળશે.

આ પુસ્તિકા પ્રગટ કરવા માટેની સઘળી વ્યવસ્થા કરવા બદલ સોમૈયા પબ્લિકેશન્સના સૌનો હું ખાસ આભાર માનું છું.

શ્રોણીના માનસપિતા હરિ ઝૂં આશ્રમવાળા પૂજ્ય મોટાને તો હું ભૂલી જ કેવી રીતે શકું ?

શ્રોણીના પુસ્તકના પ્રકાશનમાં કેટલાક સમયથી વિલાંબ થઈ રહ્યો હતો, પણ પ્રકાશન કાર્યમાં શ્રી સોમૈયા પબ્લિકેશન્સ હવે વેગ આપશે એવી અપેક્ષા અસ્થાને નહિ ગણાય.

યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ
ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬

જે. બી. સોંડલ
અધ્યક્ષ

અનુક્રમણિકા

૧. વહેલ	૧
૨. ગુજરાત અને વહેલ	૫
૩. વહેલ માછલી નથી	૯
૪. વહેલનો ઉપયોગ	૧૬
૫. વહેલનો શિકાર	૨૨
૬. વહેલનો જાતવાર આભ્યાસ	૨૫
૭. દાંતવાળી વહેલો	૩૨
૮. ડોલ્ફીન	૩૯
૯. ભારતની વહેલો	૪૮
૧૦. વહેલને પાળી શકાય છે?	૫૦

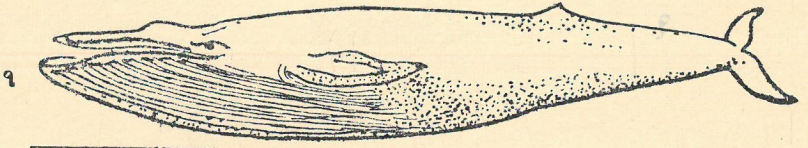

વહેલ

પૃથ્વી એ અનેક આશ્ચર્યકારક વસ્તુઓનો ખજાનો છે. તેમાં જમીન પર ચાલનારાં, પેટે ચાલનારાં, હવામાં ઊડનારાં, પાણીમાં રહેનારાં, શરીરની અંદર હાડપિંજરવાળાં, શરીરની બહાર હાડપિંજરવાળાં, એમ અનેક જાતના જીવો વસે છે. આ જીવસૃષ્ટિ તો જાણે મોટો જ્ઞાનનો ભંડાર છે. વિશ્વના હજારો વિદ્વાનો, અનેક જાતના વૈજ્ઞાનિક સાધનો લઈ તેનો અભ્યાસ કર્યો જ જાય છે. તેની નવીનતાનો હજી સુધી અંત આવ્યો નથી. હજી પણ હજારો વર્ષો સુધી અભ્યાસ ચાલુ રહે તો પણન ખૂટે તેટલું જ્ઞાન અનાવૃત થયા વગરનું પડ્યું છે. આમાંનાં જે પ્રાણીઓ આપણી આસપાસ યા આપણાથી થોડે દૂર ફરતાં હોય છે તેમને તો આપણે જાઈ શકીએ છીએ. પણ સમુદ્ર, સરોવરો અને નદીઓનાં જળનીચે એક મોટી અદ્ભુત જીવસૃષ્ટિ છે. આ જીવસૃષ્ટિ જમીન પરનાં બધાં જીવો ભિગાં કરીએ તેના કરતાં પણ મોટી છે. પૃથ્વીપર જમીન તો ચોથા ભાગની જ છે; જ્યારે પાણી તો જમીન કરતાં ત્રણ ગણું છે એટલે તેમાં વસતા જીવો પણ જમીન પર વસતાં જીવો કરતાં અનેકગણા છે. આ જીવસૃષ્ટિ રૂપી મહાગ્રંથનાં પાનાં તો હજી વંચાવાં બાકી છે. જે જમીન પરની જીવસૃષ્ટિ સમજવા સૌંકરો વર્ષો લાગે તેમ હોય તો આ મોટા સમુદાયનું તો પૂછવું જ શું ?

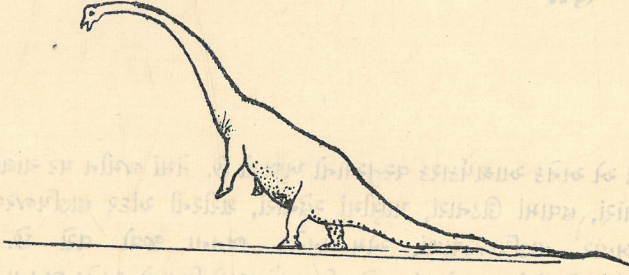
પાણી નીચેના આ આશ્ચર્યકારક જગતનો એક જીવ તે વહેલ છે. આ દુનિયામાં જમીન પર કે પાણીમાં તેનાથી મોટું કોઈ પ્રાણી નથી. પૃથ્વીના લાખો વર્ષના આયુષ્યમાં તેના જેવડું મોટું પ્રાણી હજી થયું નથી અને હવે થવાનું પણ નથી. વહેલનો અર્થ જ અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રચંડ થાય છે. તેનું કદ તેના નામ પ્રમાણે પ્રચંડ હોય છે. મોટામાં મોટી વહેલ ૧૦૦ ફૂટ લાંબી અને ૧૫૦ ટન જેટલી વજનમાં થાય છે. એટલે કે એક વહેલ નું કદ દોઢસો બળદ કે પચીસ પુખ્ત હાથી ભેગા કરીએ તેના કરતાં પણ વધારે થાય. લાખો વર્ષ પહેલાં આ પૃથ્વી પર વસતા પ્રચંડકાય ડાઈનોસોરસની મોટી જાત કરતાં પણ મોટું.

દુનિયાના જે જે દેશની નજીકના સમુદ્રમાં વહેલ થાય છે ત્યાં ત્યાં તે દેશની દંતકથાઓમાં વહેલના ઉલ્લેખો આવે છે. તેના પ્રચંડ અંગને લીધે અનેક વાર્તાઓમાં તેને બહુ અદ્ભુત રીતે વર્ણવેલી છે. તે ઉપરાંત અનેક લેખકો અને કવિઓએ પણ તેના અવારનવાર ઉલ્લેખો કર્યા છે. યુરોપમાં બાઈબલથી માંડીને તે ફેઠ શેક્સપિયર અને 'મોબીડીક યા વહેલ'

૧૦૦ ફૂટ

૨

૮૦ ફૂટ

૩

૬૩ ફૂટ

૪

૧૨ ફૂટ

૫

૬ ફૂટ

૧. બ્લુ વૃલેલ

૨. ડાઈનોસોર

૩. સ્પર્મ વૃલેલ

૪. હાથી

૫. માણસ

ના લેખક હરમન મેલવીલે (ઈ. સ. ૧૮૫૧) સુધીના લેખકોએ તેને પોતાની વાર્તાનું એક પાત્ર બનાવી છે. તે જ રીતે એશિયાના સાગર ખેટૂઓની વાર્તાઓમાં પણ તેનાં ઘણાં અતિશયોકિત ભરવાં વર્ણનો આવે છે. આ સૌમાં સિન્દબાદ ખારવાની વાત તો બહુ પ્રસિદ્ધ છે. તેની પહેલી જ સફર વખતે એક પ્રચંડકાય વૃલેલ દરિયાના પાણી પર તરતી તરતી ઊંઘતી હતી અને તેને ટાપુ માનીને ખારવાઓ તેના પર ઊતર્યા, અને ફર્યા એવું

વર્ણન આવે છે. પછી વાર્તા ત્યાંસુધી જાય છે કે તેના ઉપર તેઓએ રસોઈ બનાવવા માંડી, તેને લીધે વ્હેલ જગી, સળવળી અને પાણીમાં ગરક થઈ ગઈ. યુરોપના ખારવાઓની લોકવાર્તાઓમાં પણ આવા જ ઉલ્લેખો આવે છે. પણ તેમાંની કોઈ કોઈ વાર્તાઓમાં વ્હેલ જગી અને બધા ખારવાઓને વહાણ સાથે ગળી ગઈ વગેરે ઉલ્લેખો આવે છે.

વ્હેલની નાની જાતોનો એક વર્ગ ડોલ્ફીન કહેવાય છે તે રૂપાળી અને ચપળ હોય છે. તે વહાણની નજીક પણ જાય છે અને વહાણનો ઝાંઠવાડ ખાય છે. ખારવાઓ તેને ખાવાનું નાખી કુદાવી રમાડી શકે છે તેથી તેની વાર્તાઓ તો યુરોપમાં ઘણી મળે છે. વૃદ્ધ દાદા-દાદીઓની વાર્તાઓમાં તેનું વર્ણન મધુર પાત્રો તરીકે આવે છે. કોઈમાં નદીકાંઠે બેસી રડતા બાળકને તે આશ્વાસન આપે છે અને તેને રોજ નિશાળે પોતાની પીઠ પર બેસાડીને લઈ જાય લાવે છે. તો કોઈ વાતમાં તે વહાણવાળાની જોડે જોડે માર્દલો સુધી જાય છે અને તેની સાથે દોસ્તી કરી લે છે. પછી પાછી તે કેટલાય વખતે પોતાના જૂના દોસ્તને ઓળખી કાઢે છે વગેરે.

અલબત્ત અત્યારે નાની ડોલ્ફીનો પાળવાના બહુ સફળ પ્રયોગો થયા છે પણ પ્હીની, એરિસ્ટોટલ જેવા ગ્રીક જ્ઞાનીઓથી માંડીને અભણ દંતકથાઓ ચલાવનાર સુધીના સૌએ તો માત્ર તેને દૂરથી જોઈને કલ્પના જ કરેલી છે.

ભારતીય શાસ્ત્રોમાં તેનો જૂનામાં જૂનો ઉલ્લેખ 'શતપથ બ્રાહ્મણ' નામના ગ્રંથમાં આવે છે. તેમાં આ પૃથ્વી પર એક કાળે પ્રચંડ પ્રલયનું પૂર ફરી વળ્યું હતું અને તેમાં વ્હેલે સેવા બજાવ્યાનું રસિક બ્યાન આવે છે. તેમાં લખ્યું છે કે—

એકવાર મનુ ભગવાન માટે તેના સેવકો હસ્તપ્રક્ષાલન કરવા જળ લાવ્યા. તેઓ હસ્તપ્રક્ષાલન કરતા હતા તેવામાં તેમના હાથમાં એક માછલી આવી. તે બોલી, 'મારું પોપણ કર; અને હું તને ઉગારીશ.' મનુએ પૂછ્યું, 'તું મને શામાંથી ઉગારીશ?' ત્યારે તે બોલી કે, 'પ્રચંડ જળપ્રલય વખતે બધાં પ્રાણીઓ તણાઈ જશે ત્યારે હું તને બચાવીશ.' 'હું તારું કેવી રીતે પોપણ કરું?' એમ મનુએ પૂછ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, 'જ્યાં લગી ક્ષુદ્ર હોઈએ ત્યાં લગી જ આપણો વિનાશ થાય છે. મત્સ્ય મત્સ્યને ભક્ષે છે. તું મને પ્રથમ કુંભમાં રાખજે. તે જ્યારે મને સાંકડો પડે ત્યારે તું નાનો ખાડો કરી તેમાં રાખજે. જ્યારે તે પણ સાંકડો પડે ત્યારે તું મને સમુદ્રમાં લઈ જાજે. કેમકે હું ત્યારે વિનાશથી પર બની જઈશ.' તે તુરત ઝપ બની ગઈ. એ રીં માછલીઓમાં મોટામાં મોટી છે. પછી તેણે કહ્યું, 'અમુક વર્ષમાં પૂર આવશે ત્યારે તું મારું કહ્યું માનજે ને નૌકા તૈયાર કરજે. જ્યારે પૂર ઉમટે ત્યારે તું નૌકામાં પ્રવેશ કરજે. હું તને વિનાશમાંથી ઉગારીશ.' મત્સ્યનું આમ સંવર્ધન કર્યા પછી મનુ તેને સમુદ્રમાં લઈ ગયા. અને તેની સૂચનાનુસાર તેણે કહ્યા પ્રમાણેના વર્ષમાં હોડી તૈયાર કરી. જ્યારે પૂર ઊમટ્યું ત્યારે તેઓ નૌકામાં પ્રવેશ્યા. પછી પેલી પ્રચંડ ઝપ તરતી તરતી તેમની પાસે આવી ને મનુ ભગવાને તેના શૃંગ જોડે નૌકાનું દોરડું બાંધ્યું. એની મદદવડે મનુ વૈવસ્વત ઉત્તરે આવેલા પર્વત પર સહેલાઈથી પહોંચી

ગયા અને ઉગરી ગયા.

આ બધા વર્ણન ઉપરથી લેખક વ્હેલ જેવા કોઈ પ્રચંડકાય જળચર જીવનો ઉલ્લંખ કરવા માગે છે. તેનું નામ તેમણે ઝપ પાડ્યું છે. તે મોટામાં મોટી-સૌ માછલીઓમાં મોટામાં મોટી છે. વળી તેને માથે શુંગ છે. આ વર્ણનનું આવડું મોટું પ્રાણી જે સમુદ્રમાં હોય તો તે નારવ્હેલ નામની વ્હેલ છે. તેને બરાબર તેનું જ શીંગડું હોય છે. અને વિશ્વમાં તે સૌથી મોટી 'માછલી' છે. તેનું નામ ભારતીય પુરાણકારોએ ઝપ પાડ્યું હોય એમ લાગે છે.

જૈન સાહિત્યમાં પણ પ્રચંડ વ્હેલોનાં વર્ણન આવે છે. તેને તેઓ તિમિગલ કહે છે. તિમિગલનો અર્થ હાથીને પણ ગળી જાય તેવડી મોટી માછલી એવો થાય છે. વ્હેલ દેખાય છે પણ તેવડી જ. આથી જૈન શાસ્ત્રો લખનારાઓએ પણ વ્હેલ વિષે જાણ્યું હશે એમ લાગે છે. આજે પણ તમિળ ભાષામાં વ્હેલને તિમિગલ જ કહે છે.

ગુજરાત માટે વ્હેલ નવી વસ્તુ નથી. આપણે સમુદ્રથી દૂર રહેનારા અને સમુદ્રમાં ઓછો રસ લેનારા તેના વિષે ઓછું જાણીએ છીએ. પણ ગુજરાતના સમુદ્રખેડુઓની દંતકથાઓમાં તેનાં ઘણાં વર્ણન આવે છે. તેઓ વ્હેલને મછમાતા કહે છે. અને તેની ઉત્પત્તિ માટે એક રસિક દંતકથા કહે છે. તેઓ કહે છે કે—

સુરમલ ઠાકોરને સાત પતરીઓ (પુત્રીઓ) અવતરી. સાતેય માતાઓ હતી. તે જ્યારે જેનું ધારે તેનું રૂપ લઈ શકતી. તેઓ રોજ રાત્રે પ્રાણીનું રૂપ લઈ ચારો ચરવા જતી. તે ખેતરોમાં જઈ ઘણો ઊભો મોલ ચરતી. પણ તે ખાય તેના કરતાં અઠકો ભંજવાડ કરતી. મુલક બધો ચિંતામાં પડી ગયો કે આમ ને આમ થશે તો વસતી ખાશે શું? છેવટે ખોળતાં ખોળતાં સુરમલ ઠાકોરના ઘરનું પગેરું જડ્યું. લોકો ઠાકોરને મળ્યા. તેમને કહ્યું કે, 'જે આમને આમ ચાલશે તો વસતી રહેશે શું? તને તારી છોડીઓ વહાલી હોય તો છાતીએ રાખ પણ માથે ના ચડાવ.' ઠાકોરને બહુ ખોટું લાગ્યું. તેમણે છોકરીઓને ઘણો ઠપકો આપ્યો. પણ છોકરીઓ કંઈ માની નહીં. છેવટે એક દા'ડો મલધરાને આરે લઈ જઈ સાતેયને ઊંડા પાણીમાં હડસેલી દીધી. આ સાતે, સાત સગત થઈ અને ઊંડા સમદરમાં ચાલી ગઈ. હજી પણ તે બધી દરિયામાં સાથે ફરે છે. જતાં જતાં તેમણે તેમના બાપને શાપ દીધો ને તે વગડાનો રોજ થઈ ગયો. હજી પણ તે રાત રાત રખડે છે.

વાર્તા ઘણી રસિક છે. તેમાં એક બે વાતો ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. દંતકથાકર્તાઓએ તેને પહેલાં પૃથ્વીવાસી અને પૃથ્વી પરથી સમુદ્રમાં ચાલી ગયેલી માની છે. ઉપરાંત તેને પોતાના પ્રચંડ શરીર પ્રમાણે ઘણો ખોરાક જોઈતો હશે. વળી તે સમૂહચારી અને શાકાહારી હશે એમ માને છે. આજે પણ વ્હેલની ટોળી સમુદ્રમાં ફરતી દેખાય તો વહાણવાળાઓ તેને ભકિતભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરે છે. ગુજરાતમાં માતાના મઠ આગળ માતાની પછેડી, પીછવાઈ તરીકે ટાંગવાનો રિવાજ છે. આ પીછવાઈમાં આ સાત સગતો (શકિતઓ)ને આજે પણ ચીતરવામાં આવે છે.

ગુજરાત અને વ્હેલ

સામાન્ય ગુજરાતી વ્હેલની એક બે જાતો વિષે જાણ છે. તે પણ મોબીડીક જેવા અંગ્રેજી પુસ્તકોમાં જેનું વર્ણન આવે છે તેવી કોક બહુ જાણીતી જાત વિષે. આપણે સમુદ્રથી દૂર રહેનારા લોકો તેના વિષે ઓછું જાણીએ એ સ્વાભાવિક છે. પણ ગુજરાતના સમુદ્રખેડુઓ તેના વિષે ઘણું કહી શકે છે. તેઓને જે વ્હેલ જેવા મળે છે તે દુનિયાની સર્વ વ્હેલોમાં મોટામાં મોટી જાત છે. અને તે બ્લુ વ્હેલના નામે ઓળખાય છે. વિશ્વમાં તે ભારતીય મહાસાગરમાં જ થાય છે. તે ઉપરાંત પણ કેટલીક મોટી જાતો ભારતીય મહાસાગરમાં થાય છે. તે મુખ્યત્વે દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં ફર્યા કરે છે પણ ચોમાસામાં જ્યારે ભારતમાં વરસાદ વરસે છે, જ્યારે ગુજરાતની નદીઓ સમુદ્રમાં મીઠા પાણીનો ધોધ વહેવરાવે છે ત્યારે તેમાં ઘસડાઈ આવતા મીઠા પાણીના જીવ ખાવા વ્હેલ ગુજરાતના દરિયાકાંઠાની સાવ નજીક આવે છે. મીઠા પાણીના પ્રવાહ સામે મોં ખોલીને ચાલી જતી તે ઘણીવાર ભાન ભૂલીને ધસમસતા નદીના પ્રવાહ સામે ઊંડેને ઊંડે ચાલી જાય છે. એવામાં જે દરિયામાં જબરી ઓટ આવી જાય અને નદીમાં પણ પાણીની આવક ઓછી થઈ જાય તો આ કમનસીબ વ્હેલોને તરવા જેટલું પાણી રહેતું નથી અને તે નદી કે ખાડીમાં ફસાઈ પડે છે. આવા અકસ્માતોએ પણ નાનકડો એવો ઈતિહાસ સર્જ્યો છે. દ્વારકા આગળ જ્યાં સૌરાષ્ટ્રની ભૂશિર બને છે ત્યાં કચ્છના અખાત પાસે તો વ્હેલ ઘણી વાર રખડતી જેવા મળે છે. તેમજ વ્હેલનાં રખડતાં હાડકાં સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાતને કાંઠે ઘણીવાર મળી આવે છે.

ગુજરાતમાં વ્હેલની ઐતિહાસિક તવારિખ

* ૧૮૭૯ની સાલમાં દ્વારકામાં પોલિટિકલ એજન્ટના બંગલા સામે ખાડીમાં એક વ્હેલ ફસાઈ ગઈ હતી.

* ૧૮૮૩ની સાલમાં દ્વારકાથી થોડે છેટે ૧૨ ફૂટ લાંબું વ્હેલનું એક અબૂલ બચ્ચું રમતાં રમતાં અકસ્માત જ દરિયામાંથી બહાર ઊછળી પડ્યું અને તેના વજનને લીધે રેતીમાં ખૂંચી ગયું. તે દિવસે આબુબાબુના લોકોએ તેની ચરબી ખાધી અને કેટલાક તેનું તેલ કાઢી લઈ ગયા.

* ૧૯૧૯માં તીથોર પાસે મહીનદીમાં ૭૧ ફૂટ લાંબી જબર વ્હેલ ફસાઈ પડી હતી.

* ૧૯૩૯ના માર્ચની ૨૧મી તારીખે ઓખામંડળના મૂળવેલ ગામ પાસે છીપ શોધનારા માછીઓને એક મોટી તરફડતી, ઊછળતી અને શરીર ઘસીને દરિયા તરફ જવા નિષ્ક્રમ ફાંફાં મારતી વ્હેલ જોવામાં આવી. આ વ્હેલ કચ્છના અખાત પાસે ખાડીમાં ખોરાક ખોળતી આવી ચડી હતી. પણ ભયંકર પ્રવાહ માટે જાણીતી આમરડાની ખાડીમાં ઘસડાઈ ગઈ હતી. પાણીમાં એકાએક જબરી ઓટ આવવાથી તે રણના છાછરા પાણીની રેતી અને કાદવની રાખડમાં ફસાઈ ગઈ હતી. વજનને લીધે તે અર્ધા જેટલી રાખડમાં ઊતરી ગઈ હતી. તેથી પાછી જઈ શકી નહીં અને ત્યાંજ મરી ગઈ. પાછળથી તેને બે મોટર લોચોથી ઘસડીને ઓખા લાવવામાં આવી. અને ત્યાંજ હરરાજ કરવામાં આવી. લોકોએ તેનું માંસ ખાધું. દરિયાકાંઠે તેના માંસના નાખી દીધેલા લોચા અને ચામડાના ટુકડાઓ ખાવા એક મધરો-શાર્ક-માછલી આવી ચડી, લોકોએ તેને પણ પકડી લીધી. આ વ્હેલની નોંધ વિગતવાર થયેલી છે. તે ૭૯ ફૂટ લાંબી, ૧૯ ફૂટ પહોળી અને ૬ ફૂટ ઊંચી હતી. તેનું માથું ૧૮ ફૂટ હતું, જડબાં ૧૭ ફૂટ, પંજ ૬ ફૂટ, અને બન્ને બાજુ ૯-૯ ફૂટ થાય તેવડી પૂંછડી હતી. તેને ૨૫ પાંસળીઓ હતી. મોટામાં મોટી પાંસળી પંદર ફૂટ લાંબી હતી. આ વ્હેલ ફીનવ્હેલ જાતની હતી.

* ૧૯૪૧ના ડિસેમ્બરની ૧૮મી તારીખે એક વ્હેલ ધોલેરા અને ધોળકા વચ્ચે સાબર-મતીના મુખ આગળ તરકપુરના આરે આવી ચડી હતી. તે ૬૭ ફૂટ લાંબી હતી.

* ૧૯૪૨ની સાલમાં વળી પાછું જન્યુઆરી મહિનાની ૧૬મી તારીખે બીજી વ્હેલ તે જ ઓવારેથી મળી આવી હતી. આનું હાર્ડપિન્જર ગુજરાત પ્રકૃતિમંડળે ઘણાં વર્ષો સુધી સાચવી રાખ્યું હતું. તેમાંથી અવાર-નવાર તૈલીપદાર્થ અને ભેજ ઝર્પા કરતાં હતાં. છેવટે અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીએ તેનાં જડબાનાં હાડકાં રાખી લઈ બાકીનો ભાગ ફેંકી દીધો. હાલ આ બે હાડકાં કાંકરિયા બાલવાટિકામાં છે. આ વ્હેલ રોરકેલ જાતની હતી.

* આ જ વર્ષે ગોવાના બારડેઝ જિલ્લામાં એક ૧૧-૧/૨ ફૂટની વ્હેલ જાણે આશ્રય શોધવા આવી હોય તેમ આવી ચડી. એ છીછરા પાણીમાં ફસાઈ ગઈ હતી. તે જીવતી હતી. જ્યારે તેને પકડવામાં આવી ત્યારે તેના શરીરમાં કોઈએ ભોંકી દીધેલી સાંગ મળી આવી હતી.

* ૧૯૪૨-૪૩ના અરસામાં, જ્યાં ૧૯૩૯માં મોટી ફીનવ્હેલ મળી આવી હતી ત્યાં, મૂળવેલ આગળ પાછી એક વ્હેલ મળી આવી. તે ૨૩ ફૂટ ૮ ઈંચ લાંબી હતી. તે સમયે તે ટાટા કેમિકલ્સે માત્ર ૧૦૦ રૂ. માં ખરીદી લીધી અને તેમાંથી ઘણું તેલ પ્રાપ્ત કર્યું.

* ૧૯૪૪માં વડોદરા જિલ્લાના ડબકા-ગાજળ ગામના ઓવારે વાત્રક નદીમાં એક વ્હેલ આવી ચડી હતી. તે કાંઈક જીવતી હતી. તે રેલવે દ્વારા તે વખતના વડોદરા રાજ્યના કમાટીબાગ પ્રાણીસંગ્રહાલયના ડૉ. સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ જાલમામા (શ્રી. જલ પી. પોપટ) વડોદરા લાવ્યા. તેને એક હોજમાં રાખવામાં આવી પણ તે તરત જ મરી ગઈ અને થોડીજ વારમાં વીસડી વાસ મારતી થઈ ગઈ. તેની ચરબી ત્યાંની કેમિકલ્સ કંપનીએ ખરીદી

લીધી. પાછળથી તેનું હાડપિન્જર તેના શરીરમાંથી છૂટું કરવામાં આવ્યું. તેને પુરાતત્વ ખાતાના કેમિસ્ટોએ સાફ કર્યું. પ્રાણીશાસ્ત્રીઓએ તેનાં હાડકાંઓને યથાસ્થાને ક્રમસર ગોઠવ્યાં. આજે તે વરોદરાના કમાટીબાગના સંગ્રહાલયમાં છે.

તેની લંબાઈ ૭૧ ફૂટ ૨ ઈંચ હતી. ઘેરાવો ૧૮ ફૂટ અને પૂછડીનો ભાગ બન્ને બાજુ સાત સાત ફૂટ હતો. તેનું દૈર્ઘ્ય $૨ \times ૨ - ૧/૨$ ફૂટ અને ફેફસાં $૨ - ૧/૨$ ફૂટનાં હતાં. તેને ૩૨ પાંસળીઓ અને ૬૩ કરોડના મણકા હતા.

* ૧૯૫૬ના ફેબ્રુઆરીની ૬ઠ્ઠી તારીખે પાછી ડબકા ગામે વ્હેલ ફસાઈ. તે ૪૬ ફૂટ ૯ ઈંચ લાંબી, ૧૩ ફૂટના ઘેરાવાની તથા ૨૨ ટન વજનની હતી.

* ૧૯૭૦માં ભરૂચ જિલ્લાના નંબુસર તાલુકાના માલપુરા ગામના ઓવારે એક વ્હેલ મળી આવી હતી તે ૬૭ ફૂટ લાંબી, ૧૭ ફૂટ પહોળી અને ૧૨ ફૂટ ઊંચી હતી. તેનું જડબું ૧૬ ફૂટ લાંબું હતું. તેને આસપાસથી પ્રાણીઓએ તોડી ખાધી હતી અને તેમાંથી ઘણું તેલ વહી ગયેલું. તેલ વહેવાથી આજુબાજુનો ભાગ ઘણે સુધી ચીકણો લપસણો થઈ ગયેલો.

* આ ઉપરાંત ભાવનગર જિલ્લાના હાથબ ગામની સીમમાંથી વ્હેલનાં હાડકાં મળેલાં. તેના હાડપિન્જરમાંથી બે જડબાનાં હાડકાં હાલ ભાવનગર શહેરના બાર્ટન સંગ્રહાલયમાં પ્રદર્શિત છે. દરેક હાડકું ૧૫ ફૂટ લાંબું છે. એ રીતે ગણતાં તેની લંબાઈ ૭૦ ફૂટ નેટલી થાય.

* ૧૯૪૮માં ગુજરાતમાં એક ૩૦ ફૂટ લાંબી વ્હેલ મળ્યાની વાત પણ પ્રાપ્ત થઈ છે. પણ તે કયાં તેની વિગત પૂરી મળતી નથી. આ સિવાય પણ ગુજરાતમાં અવારનવાર નાની મોટી જાતની વ્હેલો મળી આવે છે. પણ તેની વિગતવાર નોંધ ન હોવાથી તેમાંથી કશું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી.

* ગુજરાતની માફક ભારતમાં પણ ઘણે સ્થળે વ્હેલ મળ્યાના ઉલ્લેખો મળે છે તે સૌમાં સૌથી જૂનો પોંડીચેરીના આનંદરંગ પિલેની ડાયરીમાં નોંધેલો છે. તેમાં જણાવ્યા મુજબ ૧૭૫૭માં એક વ્હેલ મળી આવી હતી તે ૧૬૦ ફૂટ લાંબી હતી. આવડી મોટી વ્હેલ મળ્યાનો આ પહેલો જ અપવાદરૂપ કહેવાય તેવો દાખલો છે. સામાન્ય રીતે વ્હેલ ૧૦૦ ફૂટથી લાંબી હજીસુધી કયાંય મળી નથી. આ નોંધમાં વિશેષ વિગતો નથી. નહીં તો તે ખૂબ જ રસિક બાબત બની રહેત.

ભારતમાં વ્હેલની મીઠા પાણીની પણ એક જાત થાય છે. તેને અંગ્રેજીમાં સૂસૂ અથવા ગંગાની વ્હેલ કહે છે. તે ગંગા, બ્રહ્મપુત્ર, હુગલી અને તેની આસપાસની નદીઓમાં જોવા મળે છે. ગુજરાતમાં તે નર્મદા, તાપી અને મહી જેવી બારમાસી ઊંડી નદીમાં પણ જોવા મળે છે. વહાણવાળા તેને સૂંસવેલ કહે છે. માછીઓને પૂછવાથી તેઓ, 'ગૂડુ મારીને પાડિયાં જેમ ગુલાંટો ખાતી 'સૂંસ'નું વિગતવાર વર્ણન કરશે. ભારતમાં સર્વત્ર તેનું નામ સૂંસ કહેવાય છે.

વ્હેલ માછલી નથી

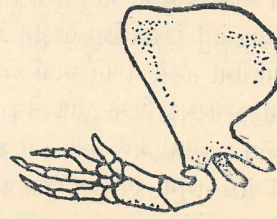
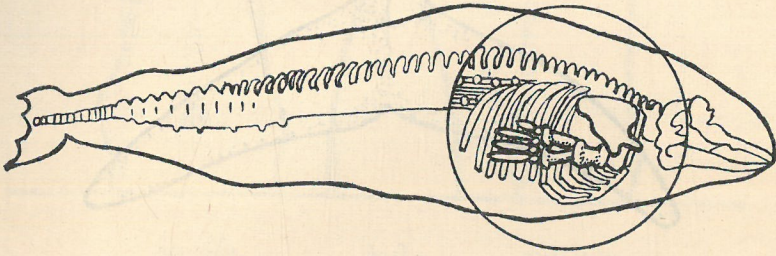
સામાન્ય રીતે આપણે ત્યાં—ગુજરાતી ભાષામાં અને અંગ્રેજી ભાષામાં પણ એવો સિવાજ પડી ગયો છે કે પાણી નીચેના (પાણીમાં રહેતા) બધા જીવો માછલી કહેવાય. જેમકે કાલુ માછલી, વ્હેલ માછલી વગેરે—પણ કાલુ એ માછલી નથી તેતો આંખ, કાન, નાક કે હાડપિંજર વગરનો નરમ લોંદા જેવો જીવ છે. તેવી જ રીતે વ્હેલ એ માછલી નથી પણ મોટું આંચળવાળું પ્રાણી છે. તેના શરીરની આંતરૂચના ચોપગાં સસ્તન જનવરોને મળતી છે. તે માછલીની પેઠે ચૂઈથી શ્વાસ લેતી નથી. તેને જમીનપરનાં પ્રાણીઓની પેઠે છાતીની પાંસળીઓ નીચે મોટાં મગજૂત ફેફસાં હોય છે. તેમાં તે હવા ભરી રાખી પાણી નીચે લાંબો વખત રહી શકે છે. તે જ પ્રમાણે તેને આપણા જેવું જ ચાર ભાગમાં વહેંચાએલું હૃદય હોય છે. અને તે આપણા હૃદયની પેઠે જ આખા શરીરમાં લોહીનું ‘પરિપાવ’ કરે છે.

આપણે પૃથ્વી પરનાં બધાં સસ્તન જીવોને જોઈએ છીએ કે તેમનાં આંચળ-સ્તન પેડુમાં એટલે કે પાછલા પગની વચ્ચે હોય છે. ફક્ત હાથી, માણસ અને વાંદરાને તે આગલા પગ કે હાથની વચ્ચે હોય છે. વ્હેલને પણ તેવી જ રીતે આંચળ શરીરના આગળના ભાગમાં છાતી ઉપર હોય છે. તેમાંથી પીળું, ચીકણું, ઘટ્ટ ધાવાણુ નીકળે છે. વ્હેલનાં બચ્યાં તેને મોંમાં લઈ ગાલના છેડા આગળ લઈ જઈ ચાવતાં હોય તેમ ધાવે છે.

ઉપરાંત તેને માછલીની પેઠે શરીરે ભીંગડાં પણ હોતાં નથી. આમ વ્હેલ માછલીથી તદ્દન ભિન્ન પ્રાણી છે. તે બહારની હવામાંથી શ્વાસ લે છે છતાં તે પાણી બહાર રહી શકતી નથી. એમ તે સદંતર દરિયાઈ પ્રાણી છે.

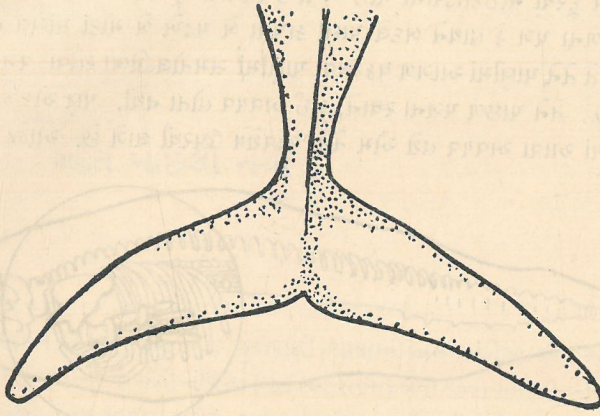
વ્હેલના અંગોની આવી બધી રચનાઓ ઉપરથી એવું અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે કે વ્હેલ એક કાળે પૃથ્વી પર રહેનાર પ્રાણી હશે. એક કાળે પૃથ્વી પર વ્હેલ જેવાં ઘણાં પ્રચંડ-કાચ જીવો રહેતાં હતાં. તેમાંનાં ઘણાં પાણી અને જમીન બન્ને પર રહેતાં હતાં. પણ ધીમે ધીમે આ પ્રાણીઓ પૃથ્વી પરથી લુપ્ત થઈ ગયાં. કેટલાંક હમેશને માટે પાણીમાં રહેવા ચાલ્યાં ગયાં. તે પ્રમાણે વ્હેલ પણ સદંતર જળવાસી બની ગઈ. હમેશાં પાણીમાં રહેવાથી તેનાં અંગો પણ ધીમે ધીમે પાણીમાં રહેવાને અનુકૂળ બનતાં ગયાં એમ તેમાં પરખમ ફેરફારો થઈ ગયા. તેના શરીરનો ઘાટ ધીમે ધીમે માછલી જેવો થઈ ગયો. આજ

તેનો દેખાવ દૂરથી મોઈદાંડિયાની મોઈ જેવો કે મિલના સૂતરના કોકડાં જેવો લાગે છે. તેના આગળના પગ કે હાથને બદલે પાણી કાપવા બે પડખે બે મોટાં માંસલ હલેસિયાં બની ગયાં. તે તેને પાણીમાં આગળ ધકકેલવા પાણીમાં સમતોલ ઊભા રહેવા વગેરે કામમાં મદદ કરે છે. તેને પાછળ પગના સ્થાને, કોઈ અવયવ હોતા નથી. પણ એક જમાનામાં તેના અંગમાં આવા અવયવ હશે એમ તેના અવશેષ ઉપરથી લાગે છે. આજે પણ તેને

તેના શરીરના આગલા ભાગમાં માંસ અને ચરબીના પડ નીચે દટાએલા પગના આકારના અવયવો હોય છે. આની રચના પણ માણસના હાથ જેવી હોય છે. તેમાં આપણાં કાંડાં-ઓમાં હોય છે તેવાં રેડિયસ અને અલ્ના જેવાં બે હાડકાં હોય છે. ઉપરાંત આંગળાંઓ અને તેમાં કેટલાય વેદા હોય છે.

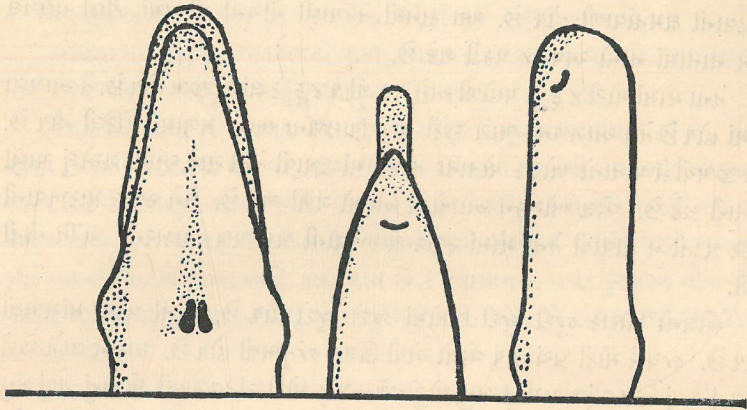
હલેસિયાં ઉપરાંત પાણીમાં સમતોલપાણું જાળવવા તથા દિશા બદલવા પીઠ ઉપર એક સુકાન હોય છે. આ સુકાનનું સ્થાન વ્હેલની જુદી જુદી જાતમાં જુદે જુદે ઠેકાણે હોય છે. નાની વ્હેલોમાં તે પીઠની ઉપર વચ્ચેવચ્ચે હોય છે જ્યારે મોટી વ્હેલોમાં તે શરીરના પાછળના ૧/૩ ભાગમાં હોય છે. આ ઉપરાંત પાણીમાં દિશા બદલવામાં કે તરવામાં મદદકર્તા મુખ્ય અવયવ તેની મોટી વજનદાર માંસલ પૂંછડી હોય છે. તેના આ બધા અવયવો માછલીની પેઠે પીંછાળાંનાં નહીં પણ માંસલ સ્નાયુઓના બનેલા હોય છે. વ્હેલની પૂંછડી માછલીની પેઠે ચપટી તો હોય છે પણ તે ઊભી નહીં પણ આડી હોય છે. તે જમ વાળવી હોય તેમ વાળી શકાય તેવી નરમ હોય છે. પૂંછડીની આવી રચનાને લીધે વ્હેલ પાણીમાં માછલીની પેઠે સડસડાટ તરી શકતી નથી. તે પૂંછડીને પાણીમાં આડી દબાવી હલેસિયાંના જોરે ઊંચી થઈ પાણીની સપાટીની બહાર આવે છે અને સપાટી પર

આગળ ચાલી પાણીમાં માથું ડુબાડી દે છે. આથી દૂરથી જ્નેનારને તે પાણીમાં ગુલાંટો ખાતી હોય તેવું દેખાય છે. ડોલ્ફીન જેને ગુજરાતના વહાણવટીઓ એડા કહે છે તે તો વળી પાણીમાં તરતી વખતે અર્ધા જેટલી ઊભી થઈ જાય છે તેથી દૂરથી કોઈ માણસ પાણીમાં કમ્મરપુર ઊભો હોય તેવું દેખાય છે.

વ્હેલ પાણીમાં ગઈ તેથી તેના શરીરપરથી બધા વાળ નીકળી ગયા છે. કોઈ કોઈ જાતમાં-થોડા નમૂના રૂપ છૂટા છૂટા વાળ હોઈ ઉપર હોય છે. તે પણ ગાણી શકાય તેટલા ૪૦ થી વધુ નહીં. તેની ચામડી સાવ લીસી સુંવાળી રેશમ જેવી હોય છે. અને તે પાતળી કાપડ જેવી હોય છે. તેની નીચે ચવ્વડ રબર જેવું તંતુઓનું પડ અને તેની નીચે ચરબીનું જાડું પડ હોય છે. જુદીજુદી જાતોમાં આ પડ જુદું જુદું ચાર ઈંચથી માંડીને એક ફૂટ જેટલું હોય છે. તેની આંખ તેના આવડા મોટા અંગના પ્રમાણમાં નાની હોય છે. તેના ડોળાની રચના આપણા કરતાં કાંઈક જુદી, પાણીને અનુકૂળ હોય છે. તેની આંખમાં આપણી પેઠે પ્રવાહી દ્રવ્ય નહીં પણ પ્લાસ્ટિકના જેવા કઠણ પારદર્શક દ્રવ્ય હોય છે. તેની આશુ-ગ્રંથીમાંથી તેલિયા આંસુ ઝરી આંખને સુંવાળી અને 'વોટરપ્રુફ' રાખે છે, એમ તે આંખને સમુદ્રના ખારા પાણીની અસરથી બચાવે છે.

તેને આપણી પેઠે જ નાક હોય છે. પણ તે મોંથી ઘણું છેટે હોય છે. વળી તેને પાણીની બહાર કાઢવા માટે શરીરનો બહુ જ થોડો ભાગ બહાર કાઢવો પડે એ રીતે તે શરીરના ઊંચામાં ઊંચા ભાગ ઉપર બેસાડેલ હોય છે. કોઈ કોઈ જાતમાં તો તે લગભગ પીઠ ઉપર હોય છે. નાકને અને ગળાને કશો સંબંધ હોતો નથી. નાકમાંની નળી ગળાપાસે જઈ સીધી ફેફસાંમાં ચાલી જાય છે. આથી વ્હેલ જ્યારે પોતાનો ખોરાક પકડવા પહોંચું મોં કરી પાણીમાં તરતી હોય છે ત્યારે પાણી ફેફસાંમાં જઈ શકતું નથી અને શ્વાસોચ્છવાસ પણ બંધ રહેતા નથી. તેના નાકમાં-મોટી વ્હેલોમાં બે નરકોરાં હોય છે જ્યારે નાની જાતોમાં એક જ કાણું હોય

બલુ વ્હેલ ડોલ્ફીન સ્પર્મ વ્હેલ
જુદી જુદી વ્હેલોમાં માથા ઉપર નાકનું સ્થાન.

છે. આ નાકની ઉપર હોઠ જેવા અવયવ હોય છે જે વ્હેલ પાણીમાં ડૂબકી મારે ત્યારે બિડાઈ જાય છે. અને પાણીને અંદર જનું અટકાવે છે.

વ્હેલ ડૂબકી મારવાની હોય છે ત્યારે ઊંડો શ્વાસ લઈ ફેફસાંઓમાં ઠાંસીઠાંસીને હવા ભરી લે છે. તે ઉપરાંત તેનું લોહી પણ પૃથ્વીના કોઈ પણ પ્રાણી કરતાં વધુ ઓક્સિજન ચૂસી લે છે. પાણી નીચે ગયા પછી તેના ફેફસાંમાંની હવા ફેફસાંમાં ફરે છે. અને તે ધીમે-ધીમે કરતાં ગરમ થઈ જાય છે. ઉપરાંત તેમાં ભેજ પણ ઠીકઠીક થાય છે. દશથી પંદર મિનિટ પાણી નીચે રહ્યા પછી વ્હેલને પાણીની સપાટી ઉપર પાછું આવવું પડે છે. આ વખતે તે ઊંડેથી ઉપરાછાપરી ઉચ્છવાસ મૂકે છે. આ વખતે તેના ફેફસાંની હવા હવામાં ઊંચે સુધી—લગભગ વીસ ફૂટ સુધી—જાય છે. ઠંડા પ્રદેશમાં તે બહાર નીકળતાં વાર જ ઠરી જાય છે અને તેના ભેજનું ઝાકળ બની જતાં દૂરથી પાણીનો ફૂવારો ઊડતો હોય તેવું લાગે છે. આને લીધે ઘણાખરા લોકો એવું માને છે કે વ્હેલ તેના માથામાંથી પાણીનો ફૂવારો ઉડાડે છે. તે ઉચ્છવાસ એટલા જરૂરી મૂકે છે કે તેમાંથી ધાતુના સણકાર જેવો અવાજ નીકળે છે. અને તે દૂર સુધી સંભળાય છે. તેના આ ફૂવારાનો આકાર જુદી જુદી જાતોમાં જુદો જુદો હોય છે. રોરકેલ અને ફીનબેકનો ફૂવારો સીધો થાંભલા જેવો હોય છે. બલુ વ્હેલનો જાડો થાંભલા જેવો હોય છે. હમ્પબેકનો નીચો ગોળ હોય છે. રાઈટ વ્હેલનો ઊંચે જઈ બે દિશામાં નમે છે. જ્યારે સ્પર્મ વ્હેલની ફૂંક આગળ જઈ સહેજ વળાંક લઈ ઊંચે જાય છે. આમ ફૂવારાના આકારની વિવિધતાને લીધે વહાણ વાળાઓ દૂરથી જ તેની જાત પારખી લે છે.

વ્હેલને સાંભળવા માટે કાન તરીકે એક નાનું કાણું હોય છે. તે આંખથી ઉપલાણે ચામડીમાં હોય છે. તેની રચના હવામાં વહેતા અવાજ કરતાં પાણીમાં વહેતા અવાજને

પકડવાની ક્ષમતાવાળી હોય છે. આ કાનથી તે પાણી નીચેની ઝીણામાં ઝીણી હલચલ અને નાનામાં નાનો અવાજ પકડી શકે છે.

તેના મોંમાં મોટી ટફ્ટ પહોળી અને ૧૨ થી ૧૪ ફૂટ લાંબી જીભ હોય છે. તે આપણા મોંમાં હોય છે તેમ આગળના ભાગે છૂટી અને પાછળના ભાગે ગળામાં ચોંટેલી હોય છે. આ જીભથી તે પોતાનો ખોરાક પોતાના તાળવામાં દબાવી તેની સાથે આવી ગએલું પાણી નીતારી કાઢે છે. વ્હેલ ખોરાકને આખો ને આખો ગળી જાય છે. તેને સ્વાદ પારખવાની જરૂર પડતી ન હોવાથી તેના મોંમાં સ્વાદ પારખવાની કોઈ પણ પ્રકારની ગ્રંથિ હોતી નથી.

વ્હેલનો ખોરાક જુદી જુદી જાતોમાં જુદો જુદો હોય છે. નાની વ્હેલો માંસભક્ષી હોય છે. જ્યારે મોટી પ્રચંડકાય વ્હેલો એથી ઊંચતું જંતુભક્ષી હોય છે. ઘણાને લાગે છે કે વ્હેલનું ગળું તેના અંગ પ્રમાણે બહુ મોટું હશે. પણ મોટી દાંતવગરની વ્હેલોનું ગળું બહુ નાનું હોય છે. બહુ વ્હેલ જેવી મોટી વ્હેલનું ગળું માંડ આપણી મુઠ્ઠી જેટલું જ શકે તેવું હોય છે. જ્યારે દાંતવાળી વ્હેલોમાં ગળામાં આખો ને આખો માણસ લપસી જાય તેવું મોટું કાચું હોય છે.

વ્હેલના શરીરની રચના એવી છે કે તે વજનદાર હોવા છતાં પાણીના ઉપર અને નીચે તરફના દબાણની મદદથી પોતાના શરીરને સહેલાઈથી-કશા પણ શ્રમ વગર-પાણીમાં ઊંચકી રાખી શકે છે.

છતાં વ્હેલના આ પ્રચંડ શરીરને પાણીમાં હેરવવા ફેરવવા શક્તિ તો જોઈએ જ છીએ. તેના અંગમાંની રચના, હલેસિયાં, પૂંછડી વગેરેની મદદથી તે પોતાના માટે ૫૨૦ હોર્સ-પાવરનું બળ પેદા કરી શકે છે. અને વળી તે સામાન્ય ગતિએ ૨૦ દરિયાઈ માઈલની ઝડપથી હરીફરી શકે છે. વળી તે ધારે તો તેથી વધારી પણ શકે છે.

વ્હેલ પાણીમાં ઊંડે પણ જઈ શકે છે. કેટલીક વ્હેલોનો ખોરાક મકુલી, સીકુ જેવાં પ્રાણીઓ હોય છે. તે આ પ્રાણીઓનો શિકાર કરવા એક માઈલ જેટલી ઊંડી ડૂબકી મારે છે. આટલી ઊંડાઈએ પાણીનું દબાણ દર ચોરસ ઈંચે ૧,૪૦૦ રતલનું હોય છે. છતાં ત્યાં પણ તે સહેલાઈથી ટકી શકે છે.

વ્હેલને નાનું ગોળાકાર મગજ, મોટાં ફેફસાં, ચાર ખાનાંવાળું હૃદય, ચારથી માંડીને ચૌદ ખાનાંવાળું જઠર અને લાંબાં આંતરડાંની આંતરરચના હોય છે.

તેનાં પ્રજનન અવયવો તેના શરીરના પાછળના ૧/૩ ભાગમાં હોય છે. તે હમેશાં બચ્ચાં જણે છે. સામાન્ય રીતે બચ્ચાં જાણનારાં પ્રાણીઓનાં બચ્ચાંને આપણે માથા બાજુથી અવતરતાં જોઈએ છીએ જ્યારે વ્હેલનું બચ્ચું પૂંછડી બાજુથી જન્મે છે. બચ્ચું જન્મતાં જ તરવા મંડે છે. અને ટોળામાં જોડાઈ જાય છે. વ્હેલનાં નર અને માદા તેની બરાબર કાળજી લે છે. હમ્પબ્રેક જેવી જાત તો તેની માદા ઉપર ગમે તેટલા ઘા કરવામાં આવે કે ગમે તેટલો ભય હોય તો પણ તેને છોડીને જતી નથી. ઉલટી તે વધુ ને વધુ ઝનૂની બને છે. વ્હેલની માદા સામાન્ય રીતે ૧૦ થી ૧૨ માસના ગર્ભાધાન પછી એક અને કોઈક

જ કિસ્સામાં બે બચ્ચાં જણુ છે. તે હમેશાં આંતરે વર્ષે બચ્ચાં આપે છે.

વ્હેલના આયુષ્ય માટે જાતજાતની વાતો—અલબત્ત દંતકથાઓ ચાલે છે. પણ બરાબર નિરીક્ષણથી માલુમ પડ્યું છે કે તેનું આયુષ્ય ૨૦ વર્ષનું જ હોય છે.

કોઈકવાર વ્હેલો ન સમજાય તેવા કોઈ કારણસર સમૂહમાં આપઘાત કરે છે. આવે વખતે તેમનાં ૧૦૦ થી પણ વધુ મડદાંની સૌંચ દરિયાકાંઠે લાગેલી મળી આવે છે. આનું રહસ્ય હજી સુધી પણ સમજાયું નથી. સંભવ છે કે કોઈ સામૂહિક રોગથી તે મરી ગયાં હોય પણ વ્હેલનો ધંધો કરનારી કંપનીઓને નિષ્ણાતો પાસે સંશોધન કરાવ્યા પછી પણ તેમાં કયાં રોગનાં ચિહ્નો મળ્યાં નથી. કોઈ માને છે કે હવામાનના પ્રચંડ ફેરફારને લીધે ગૂંગળાઈને મરી જતાં હશે પણ તે પણ શક્ય લાગતું નથી. એમ એ રહસ્ય હજી આણુઉકલ્યું જ રહ્યું છે.

સામાન્ય રીતે મોટી વ્હેલો માત્ર કીલર વ્હેલને બાદ કરતાં બીકણ હોય છે. કાંઈ પણ ભય લાગતાં તે નાસવા લાગે છે. મોટે ભાગે તો પોતાને મારનાર ઉપર પણ હુમલો કરતી નથી. પણ કીલર વ્હેલ તો પોતાની ઉપર હુમલો કરનાર પર બરાબર હુમલો કરે છે. તેને મોંની ઠોકર મારી, પૂંછડીથી જોરદાર આપટ મારે છે. તે ખિજાય તો હોડીઓને ઉથલાવી નાખે છે અને માણસોને મારી નાખે છે. એમ તેનો ક્રોધ ખૂબ ઝનૂની અને ભયાનક હોય છે.

જે પ્રાણીઓ જમીન પરથી પાણીમાં રહેવા ચાલ્યાં ગયાં તેને વૈજ્ઞાનિકો સીટેશી કહે છે. વ્હેલ આ વર્ગનું પ્રાણી છે. તેના શરીરની જુદી જુદી રચનાને લીધે તેના કેટલાક પેટા વર્ગો પડે છે. પણ તેના મુખ્ય બે વર્ગો તેના દાંતની રચનાને લીધે પડે છે. તેમાંની એક જાત દાંતવાળી અને બીજી બેલીનવાળી કહેવાય છે. દાંતવાળી વ્હેલોમાં કેટલીક જાતની વ્હેલમાં નીચલા જડબામાં દાંત હોય છે જ્યારે બીજી જાતમાં તે બન્ને જડબામાં હોય છે. આ દાંત શંકુ આકારના છૂટા છૂટા હોય છે. તેમાં ચાવવા માટે કોઈ વ્યવસ્થા હોતી નથી. દાંતવાળી વ્હેલોના આ વર્ગમાં પણ ત્રણ પેટા વર્ગો પડે છે. એક જાત સામાન્ય વ્હેલના આકારની હોકવાળા મોંવાળી હોય છે. તે બધી વ્હેલ કહેવાય છે. અને તે પ્રચંડ કદની થાય છે. જે જાતોનું મોં આગળથી ચાંચ જેવું હોય છે તે બધી ડેલ્ફીન કહેવાય છે. ત્રીજી જાત જેનું મોઢું આગળથી ગોળાકાર હોય છે તેને પોર્પોઈઝ કહે છે.

ડેલ્ફીન અને પોર્પોઈઝ બન્ને નાની જાતો છે. આ વર્ગની જાતો ૨૦ ફૂટથી લાંબી થતી નથી. નાનામાં નાની જાત કૂતરા જેવડી થાય છે. વળી તે ઘણી ચપળ અને હેળવી શકાય તેવી હોય છે. આ જાતો કૂતરાની માફક ઉત્તરધ્રુવથી વિપુલવૃત્ત સુધીના બધા સમુદ્રોમાં થાય છે. અને કિનારા પાસેના છીછરા સમુદ્રોમાં વસે છે.

દાંત વગરની વ્હેલો લગભગ બધી જ પ્રચંડકાય હોય છે.

તેને મોંમાં ઉપલા જડબામાં જ્યાં દાંત હોવા જોઈએ તે જગાએ બન્ને પડખે ઉપર તાળવામાંથી લટકતી હાડકાંઓની પટ્ટીઓ હોય છે. તેને અંગ્રેજીમાં બેલીન અથવા વ્હેલ-બોન કહે છે. આ પટ્ટીઓ બન્ને બાજુ લીસી હોય છે. તેની બન્ને ધારે પાતળા તંતુઓ

હોય છે. લગભગ પ્લાસ્ટિકના લીખિયા જેવો તેનો ઘાટ હોય છે. પણ આ તંતુઓની હાર સીધી હોતી નથી. મોટે ભાગે બહારની બાજુની પટ્ટીઓના તંતુઓ ત્રિકોણાકારના અને અંદરના ભાગની પટ્ટીઓના તંતુઓની ધાર ધીમે ધીમે ગોળાકાર થતી જાય છે.

આ તંતુઓ ખૂબ મજબૂત, સુંવાળા અને વાળીએ તેમ વાળી શકાય તેવા હોય છે. તેનાં દાઢી કરવાનાં સુંદર બ્રશ બને છે. જે વહેલોને દાંતને સ્થાને બેલીન હોય છે તે મોટે ભાગે ઝીણાં જંતુઓનો જ આહાર કરે છે. આ જંતુઓ પકડવા તે મોં પહોળું કરી પાણીમાં તરે છે અને જ્યારે સારી પેઠે જંતુઓ મોંમાં આવી જાય ત્યારે તે મોં બંધ કરી લે છે. પછી તેની મોટી જીભ તાળવા બાજુ ઊંચી ચડાવે છે. જીભની ભીંસને લીધે કોળિયામાં રહેલું પાણી આ તંતુઓ વચ્ચે થઈ બહાર નીકળી જાય છે. એમ જીભ તાળવામાં દબાવાથી પાણી સાવ નીતરી જાય છે. અને એકલો ખોરાક ગળામાં ચાલ્યો જાય છે. એ રીતે આ તંતુઓ-બેલીન-પાણી ગાળવાની ગરણી તરીકે કામ કરે છે.

બેલીનવાળી વહેલોમાં બ્લુ વહેલ, ફીનવહેલ, રાઈટવહેલ, હમ્પબેક, સેઈ, ગ્રે વગેરે વહેલનો સમાવેશ થાય છે. આ બધી જાતોનો વર્ગવાર અભ્યાસ બહુ રસનો વિષય હોવાથી તે જુદા પ્રકરણમાં વર્ણવેલો છે.

વ્હેલનો ઉપયોગ

વ્હેલ આટલું નિર્દોષ, ભોળું, પ્રેમાળ અને પોતાના જ રહેઠાણમાં રહેનારું પ્રાણી છે, માણસજાતને તે જરા પણ ઉપદ્રવકર્તા નથી. છતાં માણસ જ તેનો સૌથી મોટો શત્રુ છે. માનવો તેનો પ્રાણ લેવામાં આટલો બધો રસ શા માટે લેતા હશે એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક થાય તેવું છે. પણ જેમ માણસ માટે હાથી જીવતો લાખનો અને મરેલો સવાલાખનો મનાય છે તેમ વ્હેલ પણ કેટલાય લાખની મનાય છે. તેના શરીરના એકેએક અંગની સારી પેઠે કિંમત ઊપજે છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે વ્હેલ હમેશાં ઠંડા પાણીમાં જ રહે છે. કેટલીક પ્રચંડ જાતો તો ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવ નજીકના સમુદ્રોમાં રહે છે. આ પ્રદેશની કડકડતી ઠંડીથી રક્ષણ આપવા કુદરતે વ્હેલના શરીરની પાતળી કાગળ જેવી અને રેશમ જેવી સુંવાળી ચામડી નીચે એક ફૂટ જાડો ચરબીનો થર આપેલો છે. આ ચરબી નીચે તેના શરીરનો સંયો હોય છે. તેના શરીરના અંદરના ભાગની ગરમી આપણા શરીરની ગરમી કરતાં સહેજ જ ઓછી એટલે કે ૯૬° ફેરનહેટ હોય છે. ચરબીના આ અવાહક પડ વગર તેનું રક્ષણ થવું અશક્ય છે. આ ઉપરાંત કોઈવાર લાંબા વખત સુધી વ્હેલને ખોરાક મળતો નથી ત્યારે-ખાસ કરીને શિયાળામાં વ્હેલને બે થી ત્રણ મહિનાના ઉપવાસ થાય છે ત્યારે-આ ચરબી ઓગળીને શરીરમાં ખોરાકનું કામ કરે છે. ચરબીનો આ સંગ્રહ શિકારીઓ માટે સૌથી મોટું આકર્ષણ બની રહે છે. સારી મોટી એવી એક વ્હેલમાંથી લગભગ ૮,૩૦૦ ગેલન ચરબીનું તેલ નીકળે છે.

સ્પર્મ વ્હેલ જેવી વ્હેલમાં તો આ ચરબી પ્રવાહી તેલ રૂપે જ હોય છે. શિકારીઓ તેના માથાને ટાંકું કહે છે. તેમાં કાણું પાડી સીધી ડોલ ધરીને જ તે ભરી લેવામાં આવે છે. આ તેલ બહાર નીકળતાં જમી જાય છે. કેટલીક વ્હેલનું તેલ બહુ ઊંચા પ્રકારનું ઊંજવાનું તેલ ગણાય છે. અને તે ખૂબ નાજુક મશીનરીઓ તથા ખૂબ ચોકસાઈ રાખવી પડતી હોય તેવાં મીટરો અને યંત્રો ઊંજવા માટે વપરાય છે. કેટલીક વ્હેલની ચરબી સ્વચ્છ સફેદ હોય છે. તેને નિર્ગંધ કરી તેમાંથી માખણમાં ભેળસેળ કરવાનું બનાવટી માખણ-માર્ગે રીન બનાવવામાં આવે છે. કેટલીક હલકા પ્રકારની ચરબી સાબુ બનાવવાના કામમાં આવે છે. તો કેટલીક જાતની ચરબીની મીણબત્તી બને છે. આ મીણબત્તીની જ્યોત મેશ વગરની ચોખ્ખી

નીકળતી હોવાથી દેવળો કે પૂજસ્થાનોમાં બાળવા માટે તેની માગ યુરોપના બજારમાં સારી એવી રહે છે. આ ઉપરાંત તેમાંથી મલમ, પ્રસાધન માટેનાં ક્રીમ, સ્નો વગેરે અનેક પદાર્થો બને છે. અલબત્ત વનસ્પતિ અને ખનીજ તેલો તથા તેની બનાવટો તેની અવેજીમાં વપરાય છે છતાં વહેલની ચરબીનું મહત્ત્વ હજી પણ તેટલું જ ગણાય છે.

બેલીનવાળી વહેલની જાતોમાંથી મળતી બેલીન નામના હાડકાની પટ્ટીઓનો પણ બહુ મોટો વહેપાર ચાલે છે. આ બેલીન પટ્ટીઓનો રંગ સામાન્યપણે સહેજ પીળાશ પડતા સફેદ રંગનો હોય છે. પણ તેમાં વહેલની જાત અને ઉંમર પ્રમાણે વાદળી, ભૂરા, કાળા, વગેરે અનેક રંગની ઝંચ પડે છે. આથી ખરીદનારને તેમાંથી રંગ વૈવિધ્ય મળી રહે છે. અને જે રંગ ક્વચિત જ મળી આવતો હોય તેની કિંમત વધુ ગણાય છે.

સોળમી સદીમાં યુરોપના વરણાગિયા લોકો પોતાના પોશાકમાં પોશાક અકકડ રાખવા તેના તંતુઓ સીવી લેતા. ખાસ કરીને કોલર, બોડીસ, ગળાફરતી કાપડની ઝાલર, કફ, સ્ત્રીઓની કફબાવડાંની ઝાલર વગેરેમાં તે સીવી લેવાથી તે ભાગ અકકડ રહેતો, વળી આ તંતુ સુંવાળાં અને વળી શકે તેવા હોવાથી તેનાથી કાપડને કે પહેરનારને વાગવાનો ભય રહેતો નહીં.

બેલીનના આ તંતુઓને બાર ક્લાક પાણીમાં ઉકાળવાથી તેમાંથી વધારે તંતુઓ છૂટા પડી અકકડ નાયલોનના રેસા જેવા બારીક રેસા બની જાય છે. આ રેસાને રંગી તેની ખૂબસૂરત ક્લગીઓ બનાવી એક કાળે યુરોપના રાજાઓ, જમીનદારો, અને ગરાસિયાઓ પહેરતા. આજે તો તેનો શોખ ઓછો થઈ ગયો છે. છતાં તેની માગ તો રહે છે જ.

બેલીનનાં તંતુઓ સિવાય તેની હાડકાની પટ્ટીઓને અમુક દવાઓ નાખી ઉકાળવાથી તેમાંથી પણ કૂચો બની જાય છે. આ કૂચાનાં દાઢી કરવાનાં બ્રશ બને છે. આ બ્રશ એટલા મજબૂત, સુંવાળાં અને વાળી શકાય તેવાં હોય છે કે તેનો ગમે તેવો બેદરકારીભર્યો અને વર્ષો સુધી ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પણ તે બગડતાં નથી.

આસિવાય તેનાં બીજાં કેટલાંક સુંવાળાં હાડકાંઓની બીજી રૂપકડી ચીજે બનતી. હવે તો પ્વાસ્ટિક, નાયલોન, કચકડું વગેરે એ તેના ભાવમાં ધરખમ ઘટાડો આણી દીધો છે. છતાં તેની માગ તો રહે છે જ. એક કાળે આ તંતુઓ માછીઓ જથ્થાબંધના ભાવમાં ૩૫૧ રૂ. રતલ વેચતા. ઈંગ્લેંડમાં તેનો ભાવ ૨૬,૦૦૦ રૂપિયે ટન બોલાતો. આ એ જમાનાની વાત છે કે જ્યારે યુરોપના રૂપિયાની કિંમત કરતાં અહીંના રૂપિયાની કિંમત દશમા ભાગની હતી.

વહેલનાં હાડકાં આપણાં હાડકાં કરતાં વધુ છિદ્રાળુ અને હલકાં હોય છે. તે મજબૂત હોવા છતાં સહેલાઈથી ચૂરો થઈ શકે તેવાં હોય છે. તેથી તેનો આટો બનાવી ખાતર તરીકે વેચાય છે. ઉપરાંત વહેલના શરીરનો બીજો કચરો પણ સરસ સેન્દ્રિય ખાતર તરીકે કામ આવે છે. યુરોપમાં તેની કિંમત સારી ઊપજે છે.

આ ઉપરાંત વહેલનું માંસ પણ ખાવાના કામમાં આવે છે. ખાસ કરીને સેઈ વહેલનું

માંસ જાપાનમાં ખાસ વાનગી તરીકે વપરાય છે. યુરોપમાં પણ તેનો પ્રચાર વધતો જાય છે. વ્હેલના માંસના સારા ભાગના ટુકડાઓ બરફમાં ઢાંકીને રાખી મૂકવામાં આવે છે. હાલ તો કેટલીક ફેક્ટરી સ્ટીમરોમાં શીતાગારો હોય છે તેમાં તે સાચવી મૂકવામાં આવે છે. બાકીના માંસને ભેજ રહિત કરી તેનો આટો બનાવવામાં આવે છે. અખાદ્ય માંસને કાંઠે લાવી દાટી તેનું ખાતર બનાવવામાં આવે છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે કસ્તૂરી મુગની ટૂંટીમાંથી સુગંધીદાર કસ્તૂરી નીકળે છે, તેવી જ રીતે ગાયના આંતરડાંમાંથી ગોરોચન નામનો પદાર્થ નીકળે છે. વ્હેલના આંતરડાં-માંથી પણ વ્હેલઅંબર કે અંબરગ્રીસ નામનો યુરોપના બજારમાં વેચાતો બહુમૂલ્યો પદાર્થ નીકળે છે. આ પદાર્થ દરેક વ્હેલમાંથી નીકળતો નથી. તે મુખ્યત્વે સ્પર્મવ્હેલ જાતની કોઈ કોઈ વ્હેલમાંથી જ મળે છે. વ્હેલના શિકારીઓ વ્હેલના શરીરને ખોલ્યા પછી સૌ પહેલાં આ અંબરગ્રીસની શોધ કરી લે છે. જે કંપની આ સુગંધીદાર પદાર્થ મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય છે તે માલામાલ થઈ જાય છે તેની સુગંધી કાંઈક કડક અને મીઠી આવે છે. અને તે કસ્તૂરીની માફક ગરમ ગુણવાળી ગણાય છે. આ ઉપરાંત તેમાં બીજી સુગંધીઓ ભેળવી જુદી જુદી જાતની સુગંધીઓ પેદા કરી શકાય છે એમ સુગંધીના માધ્યમ તરીકે પણ તેની સારી એવી માગ રહે છે.

આ અંબરગ્રીસ ઝાંખા ભૂરા રંગનું માખણ જેવું પોચું ને હલકું હોય છે. તે પાણી ઉપર તરે છે. હાથમાં મૂકવાથી હાથની ગરમીથી ઓગળી જાય છે. અને પાણીના ક્વથન-બિંદુઓ તો તે ઊંડી જવા માંડે છે. તે સાધારણ રીતે ૨૮ થી ૩૦ રતલના લયકાના રૂપે મળે છે. પણ એકવાર ૨૭૦ રતલનો લયકો મળ્યાનો પણ રેકર્ડ છે.

આ ઉપરાંત સ્પર્મ વ્હેલો રહેતી હોય તે સમુદ્રોમાંથી એક જાતનો વિચિત્ર તરતો લોંદો મળી આવે છે. તેની વાસ પણ બરાબર આ વ્હેલ-અંબર જેવી જ હોય છે. તે પણ અંબર ગ્રીસના જેવા જ ગુણધર્મો ધરાવે છે. માછીઓમાં એવી દંતકથા પ્રચલિત છે કે જ્યારે વ્હેલ મરી જાય છે ત્યારે શાર્ક વગેરે માછલીઓ તેના મૃતહેલને ખાઈ જાય છે. પણ આ અંબરગ્રીસને તેઓ અડતી નથી તેથી તે લોચાના રૂપમાં આમતેમ ફંગોળાનું કોઈ ભાગ્યવાનને હાથ લાગી જાય છે. કેટલાકનું માનવું છે કે જ્યારે તે વ્હેલના શરીરમાં બહુ પ્રમાણમાં થઈ જાય છે ત્યારે તે મોંમાંથી ઓંકી કાઢે છે. આ તરતા પદાર્થનું રહસ્ય હજી સુધી કોઈને સમજ્યું નથી. હજી પણ કપોળકલ્પિત દંતકથાઓ સિવાય તેને કોઈ વૈજ્ઞાનિક પ્રમાણ મળ્યું નથી. છતાં તે મળ્યાના પણ અનેક દાખલાઓ છે. અને જ્યારે તે મળ્યું છે તે ખરે જ માલદાર થઈ ગયા છે. આ લોંદાને પણ ખારવાઓ અંબરગ્રીસ કહે છે. આ વ્હેલઅંબર ધૂળિયા મેલા રંગનું અને પોચું વાદળી જેવું હોય છે.

અંબરગ્રીસ વ્હેલના આંતરડામાં કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે એ વિષે પણ અનેક જાતની અટકળો છે. એક અટકળ એવી છે કે જેમ મોતીની છીપમાં કાંકરી પેસી જવાથી છીપનો જીવ તે ઉપર છીપનો રસ ચોપડી દે છે અને તેમાંથી સાચું મોતી બને છે તે પ્રમાણે વ્હેલ

જ્યારે મકુલી જેવા જીવને ખાય છે ત્યારે તેનાં કઠણ કોટલાં વહેલના પેટમાં ઘસાવાથી કે ભોંકાવાથી પેટની દિવાલોમાં ચીરા પડે છે અને તે કારણે તેને આંતરડાના અંદરના ભાગે સોજી ચડે છે. આ સોજે કાળક્રમે બીજે ઘસારો લાગતાં ગઠાઈને ગોળાનું રૂપ લે છે. કેટલાકનું માનવું છે કે એવું કાંઈ નથી પણ અમુક વયે પુખ્ત થયા પછી વહેલના આંતરડામાં અમુક રસો ઝરવાથી તે આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી કેટલાકનું માનવું છે કે તે મરે છે ત્યારે ગભરાટથી પેટમાં ફાળ પડતાં આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે. તે મરણ પહેલાં ઉત્પન્ન થાય છે કે તે પછી તે અંગે પણ વિવાદો ચાલે છે.

ગમે તેમ હોય પણ તેની મહેક ઘણી આકર્ષક હોય છે. અને તે યુરોપમાં હજી પણ રત્ન કરતાં પણ કીમતી ગણાય છે.

એમ વહેલના નાનામાં નાના ટુકડાનું મૂલ્ય ઊપજે છે. તેથી તેનો શિકાર જાખમ વેદીને પણ કરવામાં આવે છે. આજે વિશ્વમાં યુરોપના સાત દેશો, અમેરિકાના છ દેશો, જાપાન, રશિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા અને ઓસ્ટ્રેલિયા એટલા દેશો વહેલમારીના ધંધામાં લાગેલા છે. ભારતનું તો તેમાં ધ્યાન પણ ગયું નથી.

આ ધંધાની શરૂઆત ૧૨મી સદીથી નોર્થ આટલાંટિકની રાઈટ વહેલના શિકારથી થઈ. ગ્રીનલેન્ડની રાઈટ વહેલ નામની જાતનો શિકાર ૧૬૧૧ થી ૧૯૧૪ એટલે કે પહેલા વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત સુધી ચાલ્યો.

દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં દક્ષિણ અમેરિકનો અને ઓસ્ટ્રેલિયનો પાસિફિક અને દક્ષિણ ધ્રુવસાગરની રાઈટ વહેલ તથા હમ્પબેકનો શિકાર કરતા. તે ૧૯૨૦ સુધી ચાલુ રહ્યું.

આ બધા શિકાર ખુલ્લી હોડીથી થતા. તેમાં સમુદ્ર અને સઢની મદદથી સાહસો થતા. શિકાર પણ હાથની સાંગથી થતો. આથી તેઓ હમેશાં ધીમી ગતિથી તરનારી અને મર્યા પછી જેનું મુડદું તરે તેવી વહેલો ઉપર જ હાથ મારતા.

૧૮૬૦ની સાલમાં સ્વેન્ડફોન નામના માણસે દારૂગોળાવાળી સાંગ વપરાશમાં આણી. ત્યાર પછી ઝડપથી તરનારી બધી રોરકેલ જાતો (બ્લુ, ફીન, સેઈ અને બ્રાઈડની વહેલ) ઉપર મારો શરૂ થયો. ૧૯૦૪માં આ રીત દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં પણ દાખલ થઈ. ૧૯૨૫માં ગમે તેવા ભારે હવામાનમાં પણ ટકી શકનારી સ્ટીમર શોધાયા પછી શિકારનું કામ અમર્યાદ રીતે વધી પડ્યું. છેવટે આ બેફામ શિકારનું પરિણામ એ આવ્યું કે ૧૯૩૧માં વહેલના તેલના બજારોમાં જબરો કડાકો બોલી ગયો, બજારો સાવ બેસી ગયાં. ચીંકીને ૧૯૩૨-૩૩માં બ્રીટન અને નોર્વેની કંપનીઓએ શિકારની મર્યાદાઓ બાંધી. પણ પાછળથી જર્મની અને જાપાન આ ધંધામાં પડતાં પાછાં તે બંધનો તૂટી ગયાં. અને વહેલના જગ્યામાં જબર-દસ્ત ઘટાડો થવા લાગ્યો. ૧૯૩૫માં તો તે એટલી ભયજનક હદે પહોંચ્યો કે વિશ્વની બધી વહેલમાર કંપનીઓની આંખ ઊઘડી ગઈ. અને સૌ કાંઈક વ્યવસ્થા ઊભી કરવા તૈયાર થયા. તે જ સાલમાં તે વહેલીંગ કંપનીઓમાં આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો કરવામાં આવ્યા. તે પ્રમાણે

રાઈટ વ્હેલ, બધી વ્હેલની સગભા માદાઓ અને બચ્ચાંઓને ન મારવાનું નક્કી થયું. આ ઉપરાંત બીજાં પણ રક્ષણાત્મક પગલાંઓ ભરવામાં આવ્યાં. આ બધું બીજા વિશ્વ-યુદ્ધની શરૂઆત સુધી ચાલ્યું. ૧૯૪૬માં યુદ્ધના ધકકામાંથી વિશ્વ કાંઈક સ્વસ્થ થયું એટલે I.W. C. (ઈન્ટરનેશનલ વ્હેઈલીંગ કમિશન)ની સ્થાપના થઈ. ૧૯૪૯માં તેણે એક મોટું આંતરરાષ્ટ્રીય સમ્મેલન બોલાવ્યું. તેમાં વ્હેલોના રક્ષણ માટે, તેના ઉછેર માટે, અને તેમાંથી પ્રાપ્ત થતા પદાર્થોનો વિશ્વમાં સારો સારામાં ઉપયોગ કરી આર્થિક સદ્ધરતા ઊભી કરવાના અનેક ઠરાવો પસાર થયા. છતાં I.W. C. પોતાના સભ્ય દેશોમાં ફેક્ટરી-સ્ટીમરો, જમીનપરની ફેક્ટરીઓ અને વ્હેલ મારવાના કવોટામાં કશી મર્યાદા બાંધી શક્યું નહીં.

૧૯૭૧માં ૧૪ દેશો આ મંડળના સભ્ય થયા. જ્યારે દક્ષિણ અમેરિકાના ત્રણ દેશો તેમાં જોડાયા નહીં તેઓએ તેમની જૂની-૧૯૫૨માં સ્થાપેલી મંડળી ચાલુ રાખી. તે ઉપરાંત દક્ષિણ અમેરિકામાં હિત ધરાવતા સ્પેન અને પોર્ટુગાલ પણ અલગ રહ્યા. આ ઉપરાંત B. W. U. (બ્લુ વ્હેલ યુનીટ) નામની એક ત્રીજી સંસ્થા પણ પોતાની રીતે કામ કરે છે. છતાં સૌએ I. W. C. માં રસ તો લીધો.

I. W. C. એ ત્રણ વૈજ્ઞાનિકોની એક સમિતિ નીમી. તેની નીચે કેળવાયેલ વૈજ્ઞાનિકોનો સ્ટાફ તૈયાર કરવામાં આવ્યો. તેઓએ જુદીજુદી જાતની માદાઓના ગર્ભાશય વગેરેનો અભ્યાસ કરી તેમનાં વેતર વધારવા ઘણાં કીમતી સૂચનો તૈયાર કર્યાં. ઉપરાંત દુનિયાના કયા સાગરોમાં કઈ કઈ જાતની કેટલી નર માદાઓની વસ્તી છે તેની આધારભૂત ગણતરી કરી.

તેમનાં સૂચનો પ્રમાણે કુલ ૧૧ જાતોને રક્ષણની જરૂર છે. તેમાં રાઈટની ચાર જાતો, ગ્રે, બ્લુ, ફીન, સેઈ, હમ્પબેક અને બ્રાઈડનીવ્હેલ ઉપરાંત દાંતવાળી જાતમાં બન્ને જાતની સ્પર્મનો સમાવેશ થાય છે.

આ વૈજ્ઞાનિકોએ M. S. Y. નામનું એક માપનું એકમ રચી કાઢ્યું છે. તેમની ગણતરી પ્રમાણે જુદી જુદી જાતોમાં જન્મ મરણનાં માપ અલગ અલગ છે. જે કોઈ જાતને બિલકુલ મારવામાં ન આવે તો તેના કુદરતી મરણથી જેટલી સંખ્યા રહે તે ‘સ્વાભાવિક જથ્થો’ કહેવાય. હવે જે આ જથ્થામાં શિકાર કરવામાં આવે તો કુદરતી મૃત્યુનું પ્રમાણ ઘટે છે અને જન્મ પ્રમાણ વધે છે. ‘સ્વાભાવિક જથ્થો’ અને નવા જન્મ પ્રમાણ વચ્ચેનો જે વધારો તેને તેઓ M. S. Y. (maximum sustainable yield) કહે છે. આટલો જથ્થો લણી લેવાથી કુલ જથ્થાને કશું નુકસાન થતું નથી. ઉલટું વર્ષો સુધી તેમની વસ્તી સ્થિર રહી શકે છે. વળી ગણતરી પ્રમાણે આ M. S. Y. હમ્મેશાં સ્વાભાવિક જથ્થા કરતાં અર્ધા ભાગનું રહે છે. ટૂંકમાં શિકારથી સ્વાભાવિક જથ્થો ટોઢો થાય છે. M. S. Y. થી વધારે કે ઓછી સંખ્યા જથ્થાને અસમતોલ બનાવે છે.

વહેલની વસ્તી ગણતરી

	ઈ. સ. ૧૯૩૫	ઈ. સ. ૧૯૬૪
ફ્રીન	૩,૮૦,૦૦૦	૭૭,૦૦૦
સેઈ	૧,૫૦,૦૦૦	૭૫,૦૦૦
દક્ષિણ ગોળાર્ધની		
ફ્રીન	૪૩,૦૦૦	૧૫,૦૦૦
સેઈ	૭૦,૦૦૦	૬૪,૦૦૦
સ્પર્મ-નર	૧,૩૪,૦૦૦	૪૬,૦૦૦
માદા	૧,૨૪,૦૦૦	૫૦,૦૦૦
દક્ષિણગોળાર્ધની સ્પર્મ	૨૦,૦૦૦	૨૦,૦૦૦
દક્ષિણમહાસાગર નરમાદા અર્ધી		
અર્ધી છે.	૪૯,૦૦૦	૩૦,૦૦૦
પેસીફીક સ્પર્મ નરમાદા સરખાપ્રમાણે	૪૫,૦૦૦	૧૧,૦૦૦ માદા ૧,૩૦૦ નર
બલુ	૨,૦૦,૦૦૦	૧૦,૧૦૦
દક્ષિણ-હમ્પ બેક	૨૦,૦૦૦	૧,૭૦૦
ઉત્તર ,,	૪,૦૦૦	૧,૦૦૦

આ બધું જાતાં ટૂંકમાં મોટી વહેલની મોટા ભાગની વસ્તી બહુ ઘટી ગઈ છે. રાઈટ વહેલની ચારેય જાતને રક્ષણ મળતાં તે થોડીક વધી છે. ગ્રે વહેલની વસ્તી સ્થિર થઈ છે. પણ પશ્ચિમ બાજુની વહેલોની વસ્તી જૂજ થઈ ગઈ છે. તેમાંય બલુ અને હમ્પબેક તો નાશ પામવા બેઠી છે. રક્ષણ આપવા છતાં પણ તેમની વસ્તીમાં વધારો થયો નથી.

I. W. C. એ ઉત્તરમાં સારું કામ કર્યું છે. દક્ષિણની કંપનીઓ શરૂઆતમાં કોઈપણ ઠરાવનો અમલ કરતી નહીં અને અવ્યવસ્થા કરતી. હવે B. W. U. વધુ અસરકારક રીતે મહેનત કરે છે અને દરેક કંપની પર વ્યક્તિગત રીતે કાબુ રાખે છે. તેથી તેઓ સારા પરિણામની આશા રાખી રહ્યા છે. ૧૯૭૧-૭૨ના વર્ષ માટે તેઓએ માત્ર ૨,૩૦૦ વહેલના શિકારનો ક્વોટા નક્કી કર્યો છે.

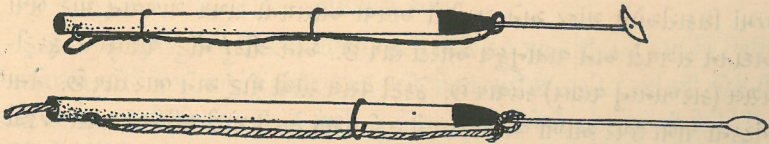
વ્હેલનો શિકાર

વ્હેલના શિકારના પરાક્રમ ઉપર સત્યાસત્ય વાતો સાંકળીને યુરોપની કેટલીય ભાષાઓમાં નાનામોટા ગ્રંથો લખાયા છે. લેખકો પોતાની વાર્તાઓને મોટા સાહસ અને જીવસતોસટના પરાક્રમ તરીકે વર્ણવી તેને રસદાર અને મસાલેદાર બનાવે છે. મોબીડીક નામની એક નવલકથા જેમાં વ્હેલના શિકારનું સાહસ અને તત્વજ્ઞાન જોડેલાં છે તેની યુરોપની કેટલીય ભાષામાં ભાષાંતર થયાં છે. અને તેની લાખો નકલો યુરોપ આખામાં વેચાઈ છે. પાછળથી તેની ફિલ્મની પણ બે આવૃત્તિઓ બહાર પડી અને લોકોએ તેને બે દાયકાસુધી ખૂબ રસથી જોઈ.

આજે જેઓ વ્હેલનો શિકાર કરવા જાય છે તેઓને મન તો તે કશા જ પરાક્રમ જેવું લાગતું નથી. કારણ કે આજે તો તે કામ યાંત્રિક સાધનોથી થાય છે.

પહેલાંના વખતમાં જ્યારે ચંત્રવાળી હોડીઓ કે સ્ટીમરો નહોતી ત્યારે વ્હેલના શિકારીઓ સઢવાળા વહાણમાં બેસી ધસારાબંધ વ્હેલ પાછળ જતા અને તેના શરીર પાસે જઈ ઉછળીને તેના મર્મ ભાગમાં સાંગ ભોંકી દેતા અથવા તેના શરીરને વળગી પડી સાંગ પર સાંગ ઝીકી તેને મારી નાખતા. વ્હેલના શરીરનો આગળનો ભાગ જ્યાં તેની છાતી અને પાંસળાં છે ત્યાં ચરબીનું પડ ભેદાઈને ફેફસામાં કાણું પડતાં તે થોડી જ વારમાં મરણશરણ થઈ જતી. આવે વખતે તરવૈયા વ્હેલની સાથે ડૂબકી મારતા અને સાથે બહાર નીકળતા.

કેટલીકવાર સારા તરવૈયા સાથે ન હોય તો શિકારીઓ વ્હેલને કાંટાવાળી સાંગ મારતા.

૧. ફરકડીવાળી સાંગ

૨. સાદી સાંગ

આ સાંગની ટોચે એક ફરકડી રહેતી. વેલના શરીરમાં સાંગ ગયા પછી તે સહેજ પાણુ પાછી ખેંચાતાં ફરકડી ખૂલી જઈ સાંગ શરીરમાં ભરાઈ રહેતી.

આ સાંગ સાથે લાંબું દોરડું બાંધવામાં આવતું. વહાણવાળાઓ વેલ નાસવા માંડે એટલે સાંગના દોરડાની ઢીલ મૂકતા. પછી વેલ સીધી તરવા માંડે એટલે હોડીના ગરડા સાથે-આગળના ઠોચા સાથે-દોરડું બાંધી દેતા. વેલ ભાગે તો હોડી પાણુ તેની પાછળ સડસડાટ તણાતી જતી. પછી વેલ મરીને શાંત થઈ જાય ત્યારે તેઓ તેના પર ઊતરી પોતાની માલિકી બતાવવા એક લાકડી ઉભી રોપી દઈ તે ઉપર રૂમાલ બાંધી ઝંડા જવું કરતા અને પછી ટોળામાંની બીજી વેલો પાછળ પડતા. કોઈવાર વેલ બેહોશ-મરણોત્તોલ થઈ ગઈ હોય અને પાછળથી ભાનમાં આવી ભાગે અને બીજા શિકારીના હાથમાં આવે તો પાણુ તેઓ તેનો કબજે લેતા નહીં. આજે પાણુ આ પ્રથા ચાલુ છે.

વેલના શિકારની જૂની રીતના કારણે વેલના શિકારના ઈતિહાસમાં જાતજાતના અકસ્માતો નોંધાયા છે. તેમાંનો એક કિસ્સો બહુ રસપ્રદ છે. એકવાર નોર્વેના કેટલાક શિકારીઓએ એક વેલના શરીરમાં સાંગ ભાંકી તે સાથે હોડી બાંધી દીધી. દર્દની મારી વેલ નાસવા લાગી અને હોડી તે પાછળ સડસડાટ તણાવા લાગી. શિકારીઓ આ મુસાફરીની મોજ માણતા હતા. ત્યાં વેલને સામેથી તરતી આવતી બરફની ટેકરી દેખાઈ. વેલ તરત જ ડૂબકી મારી ડુંગર નીચે પેસી પેલી બાજુ નીકળી ગઈ જ્યારે પેલા હોડી-વાળાઓ હોડી સાથે પાણીમાં ગરક થઈ ગયા અને પાછળ લોકો માટે દંતકથા મૂકતા ગયા.

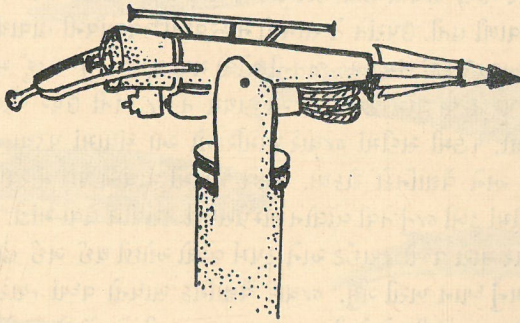
સૌ વેલોમાં સ્પર્મ અને ક્રીલર વેલ ઘણી ઝનૂની હોય છે. તેખિજાય એટલે તરત જ પાછી ફરી હોડીવાળા ઉપર લુમલો કરી પ્રથમ મોંથી ટક્કર મારી હોડીને ઉથલાવી નાખે છે. અને પછીથી પાછી ફરી પૂંછડીથી ઝાપટ મારી આખી હોડીને અદ્ધર ઉછાળી ફેંકી દે છે. તેથી હવે વેલને મારવા માટે સાંગને મથાળે એક નાનો બોંબ બાંધવામાં આવે છે. તે વેલના શરીરમાં થોડોક દાખલ થતાં જ ફાટી જઈ વેલના આંતરઅવયવોના ચૂંથા ઉડાડી દે છે અને વેલ તરત જ ઠરી જાય છે. આ રીત એટલી બધી કારગત નીવડી છે કે હવે તો વેલમારીમાં બંધે આ જ રીત વપરાય છે. ૧૯૩૦ની સાલમાં આ રીત શોધાઈ ત્યારથી હવે જૂની રીત કોઈ વાપરતું નથી.

વેલનો શિકાર કરનારી કંપનીઓ પોતાની માલિકીની સ્ટીમરોના કાફલા રાખે છે. શિકારના આ કાફલામાં ત્રણ જાતની સ્ટીમરો હોય છે. એક શિકાર પાડનારી, જે નાની, ઝડપી અને માત્ર શિકારનાં સાધનો વાળી હોય છે. બીજી શિકારીઓના નિવાસ માટેની, જેમાં શિકારીઓને સાંજ અને રાત્રીનો અથવા આરામનો સમય ગાળવાને માટે બધી અદ્યતન સગવડો અને વાતાનુકુલ ઓરડા હોય છે. અને ત્રીજું મોટું વહાણુ તે ફેક્ટ્રી-વેસલ (કારખાનાનું વહાણુ) કહેવાય છે. ફેક્ટ્રી વેસલ સૌથી મોટું અને ભારે હોય છે. તેના ભાંડકના ધાબા ઉપર આખી વેલને ચડાવી લઈ શકાય તેવડી મોટી સ્ટીલનાં પતરાં જરેલી અગાસી હોય છે. આ અગાસીના આગળના છેડે એન્જીનથી ચાલતી મોટી દોરડાવાળી ગરગડી હોય છે અને બીજે છેડે દરિયાના પાણી પાસે પડતું મોટું બારણું હોય છે. તેમાંથી

દરિયામાં ઊતરવાનો ઢાળ પડતો રસ્તો હોય છે. જ્યારે વ્હેલ મરાય છે ત્યારે તેને પેલી ગરગડીના દોરડા વડે બાંધી, પેલા મોટા બારણાના લીસા ઢાળ ઉપરથી તાણી લઈ ઉપર અગાસીમાં ખેંચી લેવાય છે. નાની વ્હેલોને તો ઢસડીને જ તાણી લે છે. પણ મોટી વ્હેલોની નીચે નાનાં બોલ બેરીંગનાં પૈડાંવાળી ટ્રોલી-ગાડી-ભરાવી દેવામાં આવે છે જેથી વ્હેલને ખેંચી લેવામાં સરળતા રહે. અગાસીના નીચેના ભાગમાં ભંડક હોય છે. તે મોટા કારખાનાના મકાન જેવા હોય છે. તેમાં એક બાજુ ચરબી ગાળવાનો ચૂલો અને વ્હેલના શરીરમાંથી નીકળતી બીજી ચીજ પેક કરવાના સાધનો હોય છે. જ્યારે બીજી બાજુ ઠંડી વખારો હોય છે. જેમાં માંસના ટુકડા લોહીનાં પીપ વગેરે રાખી શકાય છે.

વ્હેલને ઉપર લીધા પછી સ્ટીમરના ચમારો તેને સડસડાટ કાપી પ્રથમ અંબરની ખાત્રી કરી લે છે. પછી ચામડી સાથે ચરબીના મોટા ટુકડાઓ કરી નીચે ભંડકમાં લઈ જાય છે. આ ટુકડાઓ દેખાવમાં આઈસક્રીમ જેવા લાગે છે. તેના ફૂટફૂટ જેવડા ચક્તોં પાડી નીચે ઉકળતા તાવડાઓમાં નાખવામાં આવે છે તે જ્યારે પીગળી તેલ જેવું થઈ જાય છે ત્યારે તેનાં પીપ ભરી લેવામાં આવે છે.

વ્હેલનો શિકાર કરનાર વહાણને હોક અથવા બાજ કહે છે. તે ફેકટ્રી કરતાં વધારે સ્વચ્છ અને નમાણું હોય છે. તેનો રંગ સમુદ્રના રંગ સાથે ભળતો રાખવામાં આવે છે. તેના તદ્દન આગળના ભાગમાં તૂતક ઉપર એક નાનકડી તોપ હોય છે. તેમાં નાયલોનના મજબૂત દોરડા સાથે બાંધેલી સાંગ ભરાવેલી હોય છે. નાયલોનનું દોરડું તોપ નીચે ગૂંચળું વાળી થપ્પી મારેલું હોય છે. અથવા કોઈકોઈમાં તેને ગરગડી પર વીંટિલું રાખવામાં આવે છે.

તોપવાળી સાંગ

વહાણના તૂતક ઉપર ઉત્તરનો થીજવી નાખે તેવો ઠંડો પવન ફૂંકાતો હોય છે. બધા ખારવાઓ શરીરે બે પડવાળાં રૂંવાંદાર કપડાં અને મોજાં પહેરે છે. અને દૂરબીનથી વ્હેલની શોધ કરે છે. દૂરથી એકાદ વ્હેલની ટોળી નજરે ચડતાં તેઓ તેનો સડસડાટ પીછો કરે છે. પછી થોડું એક અંતર રહ્યા પછી પેલી તોપ ફોડે છે. તોપના મોંમાંથી રોકેટ જેમ સાંગ નીકળી વ્હેલના શરીરમાં પેસી જાય છે. આ સાંગના આગળના ભાગમાં સળીમજગરાવાળો

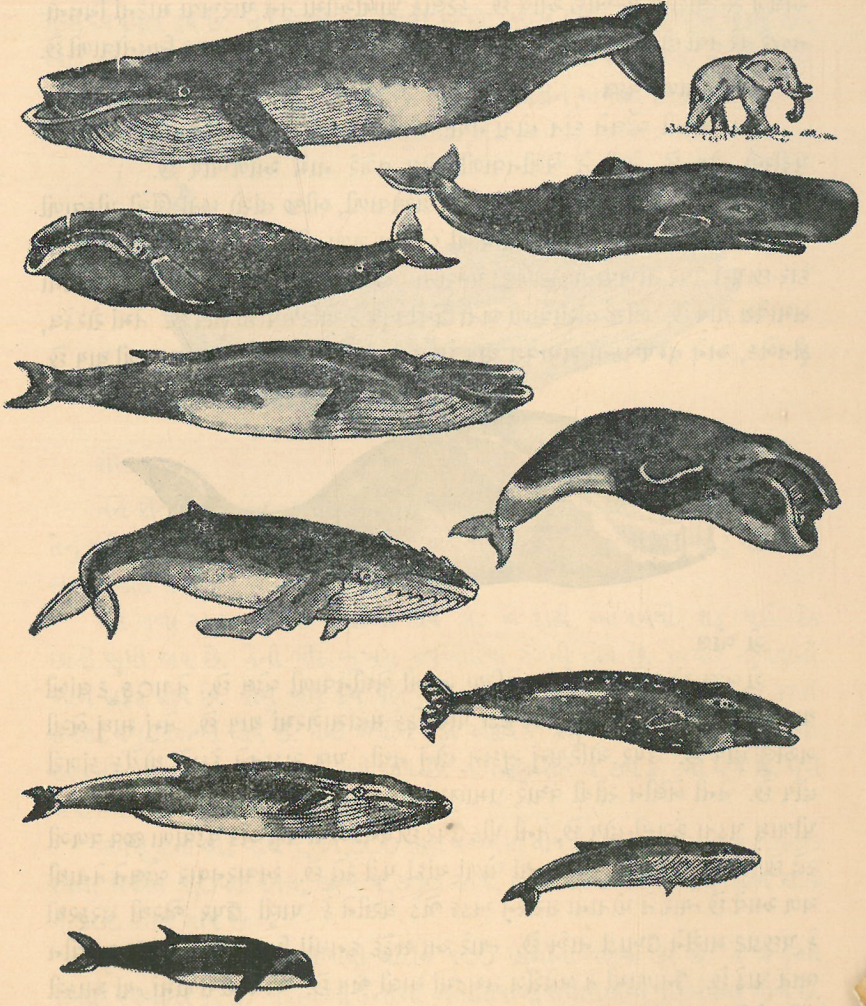
એક કાંટો હોય છે. વ્હેલના શરીરમાં સાંગ પેઠા પછી જેવી સાંગ જરીક પણ તાણાય કે પેલો કાંટો ફરી આડો થઈ જાય છે અને વ્હેલના શરીરને પકડી રાખે છે. વ્હેલ જેવી નાસવા માંડે છે કે પેલું ગરગડીપરનું દોરડું સડસડાટ ઉકેલાવા માંડે છે. જો સાંગ બરાબર ઊંડી વાગી ન હોય તો બીજી દોરડા વગરની વધારાની સાંગો મારીને વ્હેલનો પ્રાણ લેવામાં આવે છે. પછી જ્યારે વ્હેલ નિષ્પ્રાણ થઈ જાય છે ત્યારે આ હોક તેની પાસે જાય છે. તેમાંથી ખારવાઓ વ્હેલની પીઠ પર ઊતરી તેના શરીરમાં મોટરના ટાયરમાં હવા ભરવાના હોય છે તેવા કોમ્પ્રેસર વડે હવા ભરે છે. એમ હવા ભરાયા પછી તેના ઉપર ઝંડો રોપી છોડી દેવામાં આવે છે. વ્હેલમાં બે વર્ગ પડી જાય છે. એક જાતની વ્હેલ મરી જાય એટલે તરત જ અવળી થઈ જાય છે અને મુડદું બની પાણી પર તરવા લાગે છે. બીજી જાત મરતાં જ ડૂબી જાય છે. ડૂબનારી જાતને હવા ભરવામાં આવે છે.

હવા ભર્યા પછી શિકારી વહાણ પરથી ફેકટ્રીવેસલને વાયરલેસથી જાણ કરવામાં આવે છે. જ્યારે કોમ્પ્રેસર હોડીઓ પોતાનું કામ કરતી હોય છે ત્યારે શિકારી વહાણ બીજી વ્હેલોનો શિકાર માટે પીછો કરે છે. આ બધાં કામો બહુ ઝડપથી દોઢવે દોરે થાય છે. જ્યારે શિકાર ઉપરાછાપરી થયા કરતા હોય છે ત્યારે ફેકટ્રી સ્ટીમરમાં બહુ કામ રહે છે. શિકારની વધારાની વ્હેલોને દોરડાથી બાંધી ફેકટ્રી પાછળ પાણીમાં તરતી રાખવામાં આવે છે અને અવકાશ પ્રમાણે વારાફરતી ઉપર લઈ તેનો ફેંસલો કરવામાં આવે છે.

સૌથી વધારે કઈ વ્હેલ મરાય છે તેનો કશો ધડો નથી. સમયે સમયે વ્હેલ મારનારા જુદીજુદી જાતો પર પડે છે. જ્યારે વ્હેલમારીના ધંધાની શરૂઆત થઈ ત્યારે મોટે ભાગે રાઈટ વ્હેલ ઉપર મારો ચાલતો હતો. કારણ કે તે ચાલવામાં ધીમી અને વધુ તેલ અને બેલીન આપવાવાળી હતી. ઉપરાંત તે સામનો ન કરવાના સ્વભાવની હોવાથી સહેલાઈથી મારી શકાતી. અગાઉ કહ્યું તેમ એક જાતની વ્હેલો મર્યા પછી તેનું મડદું માછલીની પેઠે ઊંધું થઈ પાણી પર તરવા લાગે છે. તેથી સૌ પ્રથમ તે જ જાતી ઉપર વ્હેલના શિકારીઓનો મારો રહ્યો. ૧૭મી સદીમાં જ્યારે અમેરિકનો આ ધંધામાં પડ્યા ત્યારે તેઓએ વધુ યંત્રો, ધન અને વૈજ્ઞાનિકો રોક્યા. તેમણે જોખમી વ્હેલોને પણ મારવા માંડી. અને જેનું મડદું પાણીમાં ડૂબી જનું તેવી વ્હેલોને કોમ્પ્રેસરથી તરાવીને લેવા માંડી. એટલે બીજી જાતની વ્હેલો પર મારો વધ્યો. રાઈટ અને સ્પર્મ વ્હેલો ઓછી થઈ ગઈ હોવાથી સહેજે તેના ઉપરથી તેમનું ધ્યાન ખસી ગયું. જ્યારે વૈજ્ઞાનિક સાધનો વધ્યાં ત્યારે તેઓ વધારે ઠંડા પ્રદેશમાં બેલુગા જેવી વ્હેલોની પાછળ પડ્યા. વળી તે સેંકડોના ટોળામાં મળવા લાગી તેથી તેનો શિકાર વધ્યો. જ્યારે વધુ ઝડપી સ્ટીમરો તૈયાર થવા લાગી ત્યારે તેઓએ દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં પ્રવેશ કર્યો. દક્ષિણગોળાર્ધના શિકાર માટે તેઓ ચારચાર વર્ષ જેટલા સમયના લાંબા શિકારી પ્રવાસો કરવા લાગ્યા. એમ સૌનું ધ્યાન પાછું બલુવ્હેલ અને ફીન વ્હેલ જેવી ભારતીય મહાસાગરની વ્હેલો પર ગયું. આ વ્હેલો પ્રચંડકાય હોવાથી તેમાંથી મળતર પણ ખૂબ રહેવા લાગ્યું. તેથી ધનવાન કંપનીઓ તો તેની પાછળ જ પડી. આજે હવે તેની સંખ્યામાં ભયજનક ઘટાડો થયો છે ત્યારે પાછું હવે સૌ બીજી જાતો તરફ વળ્યા છે.

૬

વહેલનો જાતવાર અભ્યાસ

૧. બ્લુ વહેલ
૨. ઉત્તર આટલાંટિકની ખરી વહેલ
૩. શોરકેલ
૪. હમ્પબેક વહેલ
૫. સેઈ વહેલ

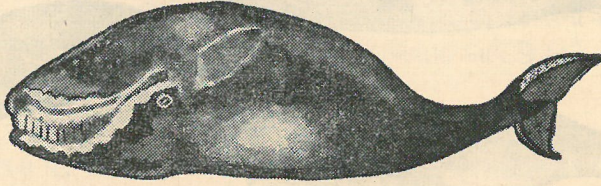
૬. બોટવનોઝ વહેલ
૭. સ્પર્મ વહેલ
૮. ગ્રીનલેન્ડની ખરી વહેલ
૯. પેસીફિકની ભૂરી વહેલ
૧૦. લેસર શોરકેલ

અગાઉ બતાવેલા વર્ગીકરણ પ્રમાણે જુદા જુદા વર્ગમાં વહેંચાયેલી વહેલની પૃથ્વી ઉપર બધી મળીને વીસેક જાતો નોંધાઈ છે. તે દરેક પોતાની વિશિષ્ટતાઓથી એકબીજાથી અલગ સહેલાઈથી પરખાઈ આવે છે. કેટલાંક પ્રાણીઓમાં તેને પારખવા માટેનાં ચિહ્નો-નજરે તરે તેવાં હોતાં નથી. જ્યારે વહેલમાં લગભગ બધી જ જાતો સ્પષ્ટ ચિહ્નોવાળી છે.

બેલીનવાળી વહેલ

આ જાતની વહેલને દાંત હોતા નથી. તેને દાંતને બદલે બેલીન કે વહેલબોન નામની પટ્ટીઓ હોય છે. તેથી તે બેલીનવાળી વહેલ વગેરે નામે ઓળખાય છે.

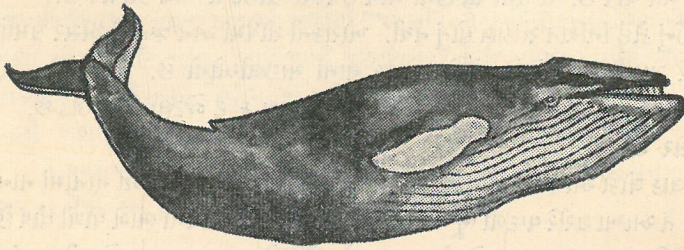
આમાં પણ ત્રણ ભેદ છે. એક નીચે હાંસોવાળી, બીજી હાંસો છતાં ઊંચી પીઠવાળી અને ત્રીજી લીસા ગળાવાળી. હાંસોવાળી વહેલના ગળા નીચેનો ભાગ હાંસોવાળો-નાળી-દાર-છાપરાં ઉપર નાખવાના કોરોગેટેડ પતરાંના—જેવો હોય છે. આમાં બધી ભૂરી વહેલોનો સમાવેશ થાય છે. બીજી હાંસોવાળી જાતો ઊંચી ખૂંધ કે ચોટિયાંવાળી હોય છે. તેમાં રોરકેલ, ફીનબેક, અને હમ્પબેકનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે ત્રીજી જાત લીસા ગળાવાળી થાય છે.

ગ્રે વહેલ

ગ્રે વહેલ-એ પહેલા વર્ગની સ્વેટિયા રંગની બેલીનવાળી વહેલ છે. તે ૫૦ ફૂટ લાંબી થાય છે. તે ફક્ત જાપાનની ઉત્તરે ઠંડા પાસીફિક મહાસાગરમાં થાય છે. તેનું માથું બેસી ગએલું હોય છે. ઉપર ચોટિયાનું સુકાન હોતું નથી. પણ સુકાનને ઠેકાણે થોડીક કાંગરી હોય છે. તેની બેલીન સૌથી વધારે પ્રમાણમાં એટલે ૧૪ થી ૧૮ ફૂટ લાંબી, જાડી અને પીળાશ પડતા રંગની હોય છે, તેની પીઠ ઉપર છીપના જેવા પણ એક પડવાળા જીવ વળગી રહે છે. તે જ્યાં વળગી રહે છે ત્યાં ધોળાં ચાંદાં પડી રહે છે. અવારનવાર વહેલને તેનાથી ચળ આવે છે ત્યારે તે પોતાના શરીરને ખડક જેડે ઘસીને કે પાણી ઉપર જોરથી હરફરથી કે પછડાટ મારીને ઉખાડી નાખે છે. ત્યારે આ સફેદ દનચાંજું ચિત્રામણ અંગ ઉપર નવીન ભાત પાડે છે. ઉનાળામાં તે બહેરીંગ સમુદ્રમાં ચાલી જાય છે. અને શિયાળામાં ત્યાં આકરી ઠંડી પડે છે ત્યારે ખોરાકની અને અનુકૂળ હવામાનની શોધમાં તે એશિયા અને અમેરિકાના કિનારે આવે છે. ઘણીવાર તો તે કિનારાની એટલી બધી નજીક આવે છે કે તેની આખી પીઠ બહાર દેખાય છે. તે કિનારે થતાં કોટલાવાળાં જીવ ખાઈને રહે છે. આ વહેલ ૮ થી ૧૦ મિનિટ પાણી નીચે રહ્યા પછી ૧૦ થી ૧૨ ફૂટ ઊંચો ફુવારો ઉડાડે છે. તેની માદા નર કરતાં મોટી હોય છે. અને તે જાન્યુઆરીમાં બચ્ચું જણે છે. બચ્ચું જન્મતાં જ ૧૬ થી ૧૮

ફૂટનું હોય છે. ૬ થી ૮ માસમાં તો તે વધીને ૨૫ ફૂટનું થઈ જાય છે. નર અને માદા બન્ને બચ્ચાંનું પાલન કરે છે. સામાન્ય રીતે બેલીનવાળી વ્હેલો હુમલાખોર હોતી નથી. પણ ગ્રે તેમાં અપવાદ રૂપ છે. તે શિકારી પર હુમલો કરે છે. ખાસ કરીને તેમની પાસે બચ્ચું હોય ત્યારે તો નર કે માદા બન્ને ઝનૂની થઈ માણસ કે સ્ટીમર ઉપર પણ હુમલો કરે છે. તેની હુમલો કરવાની રીત ખાસ જાતની હોય છે. પ્રથમ તે હોડીને માથાથી ટકકર મારે છે અને પછી પૂંછડીથી અપટ મારી ઉથલાવી મૂકે છે.

રોરકેલ

તેને રોરકેલ કે ફીનર પણ કહે છે. તે મોટી કુહાડાના ઘાટના માથાવાળી હોય છે. તેનું શરીર લાંબું અને પાતળું હોય છે. તેના શરીરના પાછળના ભાગમાં ઊંચું મોટું ચોટિયાનું સુકાન હોય છે.

તેને ગળા આગળ ૧૦૦ ઘીસીઓ હોય છે. જે દાઢી આગળથી શરૂ થઈ ઠેઠ છાતી સુધી જાય છે. તેની પીઠ ભૂખરા તપખીરિયા રંગની હોય છે. જ્યારે તળિયાનો ભાગ સફેદ હોય છે. કોણ જણે કેમ પણ તેનો જમણી બાજુનો ભાગ ડાબી બાજુ કરતાં હંમેશાં વધુ ઊંજળો હોય છે. તેની બેલીન ટૂંકી એટલે કે ત્રણ જ ફૂટની હોય છે. તેના શરીરની લંબાઈ ખાસતી ૮૫ ફૂટની હોય છે. સાધારણ રીતે તે ૭૫ ફૂટની મળે છે. પૂરી લંબાઈની વ્હેલ તો કોક જ વાર મળે છે.

૭૫ ફૂટની એક વ્હેલ ૧,૩૧,૦૦૦ રતલ વજનમાં થાય છે. તેનું હાર્ડિપનર ૧૮,૫૦૦ રતલ, બેલીન ૧,૦૫૦ રતલ, જીભ ૨,૭૦૦ રતલ, હૃદય ૮૪૮ રતલ, માથું જીભ સાથે ૬,૦૦૦ રતલ થાય છે.

ફીન બેક આઠ દશની ટોળીથી માંડીને ૧૦૦ પ્રાણીના ધણમાં ફરે છે. તે ઋતુઓ પ્રમાણે સ્થળાંતર કરે છે. તે ઉનાળો ઉત્તરમાં અને શિયાળો સમશીતોષ્ણ કટિબંધમાં ગાળે છે. તે ક્વાકના ૩૦ માઈલની ઝડપે એટલે કે આપણી સાધારણ મોટરની ગતિથી ચાલે છે. માછીઓ તેને મજકમાં ગ્રેહાઉન્ડ કરે છે. (ગ્રેહાઉન્ડ એક જાતના ભારે શરીરવાળા મોટા શિકારી કૂતરા થાય છે) એકવાર એક ધાયલ ફીન સ્ટીમરને ૧૨ માઈલ સુધી તાણી ગએલી. તે બૂમલા જેવી માછલીઓ અને ઝીંગા ખાય છે. તેનો ફૂવારો ૧૫ થી ૨૯ ફૂટ સીધો સોટા જેવો ઊડે છે.

બચ્ચું ૧૦ થી ૧૨ માસના ગર્ભાધાન પછી ૨૦ ફૂટ જેટલું લાંબું જન્મે છે. માદા તેને ૬ થી વધુ માસ સુધી ધવરાવે છે. સામાન્ય રીતે ફીન ૨૦ થી ૨૫ વર્ષ જીવે છે.

સેઈ વહેલ

તેનું સેઈ નામ નોર્વેજીયન લોકોએ પાડ્યું છે. કારણકે યુરોપમાં સેઈ માછલી જે ઋતુમાં ટોળાબંધ આવે છે તે જ ટાણે સેઈ વહેલ પણ નોર્વેને કાંઠે દેખા દે છે. વળી તેનું માંસ પણ સેઈની માફક સ્વાદે ખવાય છે. અંગ્રેજો તેને પોલાક કહે છે. આફ્રિકામાં આની જ એક જાત થાય છે. તે તેના શોધકના નામ ઉપરથી બ્રાઈડની વહેલ કહેવાય છે.

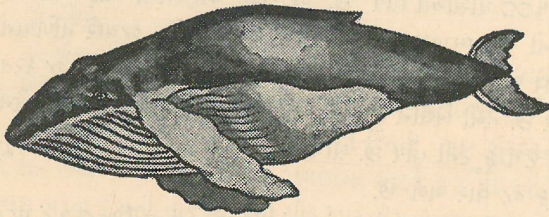
સેઈનું કોઈ નિશ્ચિત રહેઠાણ હોતું નથી. ખોરાકની શોધમાં અને ઋતુની અસર પ્રમાણે તે સાગરે સાગરે ફર્યા કરે છે. તેનો ખોરાક નાની માછલીઓનો છે.

તેનો ફૂ વારો દીવાની શગ જેવો શંકુ આકારનો ૧૫ ફૂટ જેટલો ઊંચો ઊડે છે.

લેસર રોરકેલ

કેટલાક લોકો આને લેસર રોરકેલ કહે છે. ગળે હાંસોવાળી વહેલમાં આ નાનામાં નાની જાત છે. તે આખા શરીરે વાદળી ભૂખરાં રંગની હોય છે. અને નીચેના ભાગે ધોળી હોય છે. તેના હલેસિયાના ઉપરના ભાગે ધોળા પટ્ટા હોય છે. તે ફક્ત ૩૦ ફૂટ જેટલી જ લાંબી થાય છે. તેના હોઠ આગળ દાઢીથી માંડીને છાતી સુધી ૬૦ નાળીઓ જાય છે. તેની બેલીનો પીળાશ પડતા સફેદ રંગની થાય છે.

તે લગભગ આખી દુનિયાના દરિયામાં થાય છે. ઘણીવાર તો તે છીછરા પાણીમાં અને ખાડીઓમાં સુહાં ધૂસે છે.

હમ્પબેક

એ મોટી ભારેખમ શરીરની અને બિલકુલ કાળા રંગની હોય છે. તેના પેટની સફેદી જુદી જુદી ઉમ્મરની વહેલમાં જુદી જુદી જોવા મળે છે. તે ૫૦ ફૂટ સુધી લાંબી થાય છે. પણ સાધારણ રીતે તે ૪૫ ફૂટ સુધીની મળી આવે છે. તે ૯૦,૦૦૦ રતલની થાય છે. અને ખાસ્સાં ૫૦ ગેલનનાં ૪૫ પીપ ભરાય તેટલું તેલ આપે છે. તેનું હૃદય ૪૨૫ રતલનું થાય છે.

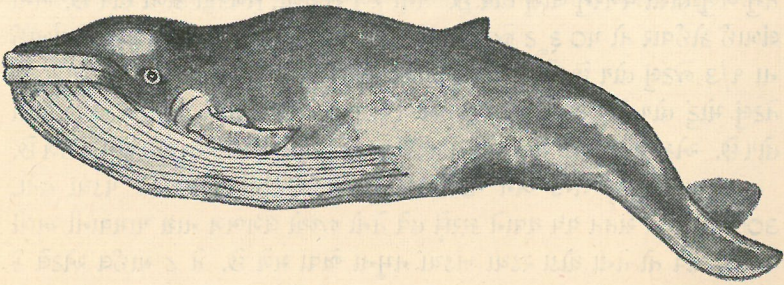
તેની ખાસ ઓળખ તો તેના હલેસિયાં પરથી મળે છે. બધી જાતોમાં તે લાંબામાં લાંબાં એટલે કે તેના શરીરના ૧/૩ ભાગ જેવડાં હોય છે. વળી તે ઝાલર જેવાં વાંકાંચૂંકાં હોય છે. હમ્પબેકનું માથું ચપટું અને ગોળ હોય છે. તેની દાઢીએ દડી દડી જેવું હોય છે. તેમાં વચ્ચે વચ્ચે છૂટા વાળ હોય છે. તેના પેટની નાળીઓ બહુ લાંબે સુધી ઠેક પેટથી

પાણુ આગળ જાય છે. તેના મોંમાં બન્ને બાજુએ ૪૦૦-૪૦૦ બેલીનો હોય છે. પાણુ તે બહુ ટૂંકી એટલે કે બે ફૂટ જેવડી જ હોય છે. અને તે ઝાંખા ભૂખરા રંગની હોય છે.

આ વ્હેલ વિશ્વના લગભગ દરેક સમુદ્રમાં થાય છે અને ઋતુ પ્રમાણે એકથી બીજા સમુદ્રમાં ફર્યા કરે છે. તે ઝીંગાં અને નાની માછલી જેવા જીવ ખાય છે. તેનું બચ્ચું ૧૫ થી ૧૬ ફૂટનું થાય છે જે ૧૧ માસના ગર્ભાધાન પછી જન્મે છે. સાધારણ હમ્પબેક લગભગ ૩,૦૦૦ રતલની થાય છે.

હમ્પબેક તેની છલાંગ મારવાની રીતથી ખાસ જાણીતી છે. તે તેના શરીરે વળગેલાં છીપલાં ઉખાડવા અથવા મોજમાં પાણીની ઉપર સીધી રોકેટની માફક કૂદી આખી પાણીની બહાર નીકળી મોટા ધબાકા સાથે પાછી પછડાય છે. તે જ પ્રમાણે પાણીમાં સીધી ડૂબકી મારતી વખતે શીપસિન જેવું આખું શરીર અદ્ધર ઊંચકે છે. અને પડતી વખતે પૂંછડીથી પાણી ખળભળાવી મૂકે છે.

તે પાણીમાં આગળ ચાલવા માટે એવી રીતે ડૂબકી મારે છે તેનું શરીર ધનુષ્યાકાર થઈ જાય છે તેથી તેનું નામ હમ્પબેક એટલે કે ખૂંધી પડ્યું છે.

બ્લુ વ્હેલ

ઘણા વ્હેલમારો તેને સલ્ફર બોટમ પાણુ કહે છે. કારણકે તેના પેટ પર એક જાતની પીળા રંગની લીલની છારી વળી રહે છે. દૂરથી તે ગંધકના જેવા પીળા રંગની દેખાતી હોવાથી તેનું આખું પ્રચલિત નામ પડ્યું છે. તેની પીઠનો રંગ ભૂખરા વાદળી રંગનો હોય છે. અને તે ઉપર ઝાંખાં રૂપેરી રંગનાં છૂટાં છૂટાં ચાઠાં હોય છે. તેના પેટનો રંગ સામાન્યતઃ સફેદ ગાણાય. પેટ ઉપર દાઢીથી માંડીને ઠેઠ છેડે સુધી પહોંચતી ધીસીઓ હોય છે. તેના મોંમાં ૪૦ ઈંચ લાંબી અને દરેક બાજુએ ૩૬૫ જેટલી બેલીનો હોય છે.

પીઠનું સુકાનનું ચોટિયું નાનું અને બહુ પાછળ હોય છે.

તે દુનિયામાં કોઈપણ કાળે જન્મેલા કોઈ પાણુ જીવ કરતાં મોટી હોય છે. તેના જેવડો મોટો જીવ થયો નથી અને થશે પણ નહીં. તેની માદા નર કરતાં મોટી હોય છે. તે ૧૦૦ ફૂટ લાંબી ૧૫૦ ટન વજનમાં થાય છે. તે ૧૬૬ પીપ એટલે કે ૮,૩૦૦ જેલન તેલ આપે છે.

તે ઉનાળો બન્ને ધ્રુવ પાસેના સમુદ્રમાં ગાળે છે અને શિયાળામાં વૃત્ત પ્રદેશોની

નજીક આવે છે. તેની સાધારણ દોડવાની ગતિ ૧૨ સમુદ્રી માઈલ હોય છે. પણ ધારે તો તેથી બમણી પણ કરી શકે છે. તે જ્યારે ડૂબકી મારે છે ત્યારે તેનું આગળનું ભારે અંગ અંદર ચાલ્યું જાય છે અને આખી ખૂંછડી બહાર ઊંચકાઈ આવે છે. તે પાણી નીચે ૨૦ મિનિટ રહી શકે છે. ખોરાકમાં તે કેટલીક માછલીઓ અને દરિયાનાં જીવડાં ખાય છે. તેને રોજ એક ટન ભોજન જોઈએ છે. પોતાનો ખોરાક લેવા તે દરિયાની સપાટી પર કે પાણીમાં પહોળું મોં કરી તરે છે. અને કેટલાંક પીપ ભરાય તેટલાં જીવડાં મોંમાં એકઠાં થાય ત્યારે તેનું જબ્બર મોં બંધ કરે છે. ત્યાર પછી તેની મોટી જીભ તાળવામાં દબાય છે અને બધું પાણી નીતરી જાય છે.

તે ૧૦ થી ૧૧ માસના ગર્ભાધાન પછી ૨૫ ફૂટ લાંબું અને ચાર ટન વજનનું બચ્ચું જાણે છે. ૬ થી ૭ માસ ધવડાવી માદા બચ્ચાંની કાળજી લેવાનું છોડી દે છે. ત્રીજા વર્ષે બચ્ચું જુવાન થાય છે. પણ તે ૯ થી ૧૦ વર્ષ સુધી વધે છે.

બોહેડ

ઈંગ્લેંડ બાહુ બહુ જાણીતી આ વ્હેલને ત્યાંના લોકો ગ્રીનલેન્ડ વ્હેલ પણ કહે છે. તેનું ગળું હાંસો વગરનું લીસું હોય છે. તેનો રંગ સુંવાળો, ચળકતો કાળો હોય છે. તેની લંબાઈ કોઈવાર તો ૫૦ ફૂટ જેટલી પહોંચે છે. તેનું જબ્બર માથું તેના શરીરની લંબાઈ ના ૧/૩ જેટલું હોય છે. તેનું મોં જો તે પહોળું કરે તો તેમાં એક બળદ ઊભો રહી શકે તેટલું મોટું હોય છે. તેને બન્ને બાજુએ ૧૨ ફૂટ જેટલી લાંબી ૩૬૦ જેટલી બેલીનો હોય છે. એક બો હેડમાંથી સાડા ચાર હજાર ગેલન તેલ અને ૧૦૦૦ રતલ બેલીન નીકળે છે.

શરૂઆતમાં ઈંગ્લેંડ અને નોર્વેના માછીઓ બોહેડની પાછળ જ પડ્યા હતા. ૩૦૦ વર્ષ સુધી સતત વધ થવાને કારણે હવે તેનો જથ્થો લગભગ નાશ પામવાની આણી પર છે. હવે તો તેના થોડા રડયા ખડયા નમૂના જોવા મળે છે. તે ૮ માઈલ એટલે કે સાધારણ સાઈકલની ઝડપે દોડે છે. તેથી તે સાવ સાધારણ સાધનોથી પણ મારી શકાતી હતી.

તેનું બચ્ચું ૧૪ થી ૧૫ ફૂટનું થાય છે. જન્મતાં જ ને માબાપ સાથે છૂટું ફરવા લાગે છે.

રાઈટ વ્હેલ

આ વ્હેલને રાઈટ એટલે કે ખરી, જાતવંત વ્હેલ કહેવાનું કારણ એ છે કે તે ધીમી તરનારી, કદી સામનો ન કરનારી, સહેલાઈથી મારી શકાય તેવી, સુંવાળા સ્વભાવની હોય છે. તે ઊંચી જાતનું પુષ્કળ તેલ આપે છે અને પુષ્કળ બેલીન આપે છે. યુરોપ અને અમેરિકાના માછીઓ ઠેઠ બારમી સદીથી તેનો શિકાર કરતા આવ્યા છે. અમેરિકાના રેડઈન્ડિયનો તેને હાડકાવાળી સાંગથી મારતા. તે ઉપરાંત તેમના માટ્ટ વાત ચાલે છે કે પહેલાંના સાહસિક ઈન્ડિયનો ઊંઘતી વ્હેલપાસે ધીમેથી જઈ તેના નાકમાં લાકડાનો દાટો ઘુસાડી દેતા. અને તે ગૂંગળાઈને મરી જાય ત્યાં સુધી તેની પીઠને વળગી રહેતા. પછી તે ગૂંગળાઈને મરી જતાં કાંઠે ઘસડી લાવતા.

તે લાંબાઈમાં ટૂંકી, ૪૫ થી ૫૦ ફૂટ હોય છે. તેનું માથું શરીરના ૧/૩ ભાગ જેટલું હોય છે. તેના માથાના તાલકા ઉપર હાડકાંઓ નો ખરબચડો ભાગ હોય છે. માછીઓ તેને બોનેટ કહે છે. આ બોનેટમાં ઘણીવાર દરિયાઈ જીવડાં ધર કરે છે. તેના મોંમાં દરેક બાજુ ૨૫૦ બેલીનો હોય છે. જે ૭ ફૂટ જેટલી લાંબી થાય છે. તેના હોઠનો આકાર દૂધના વાસણના હોઠ જેવો વી આકારનો હોય છે. તેનો ઉપરનો હોઠ પણ તેવા આકારનો હોઈ ઢાંકણ જેમ બરાબર બેસી જાય છે.

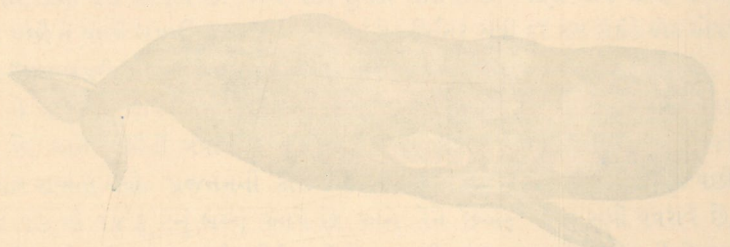
તે પાણીમાં કૂદકો મારે ત્યારે રોકેટની માફક પાણીની સપાટીથી ૧૫ ફૂટ જેટલી ઊંચાઈમાં ઊંચકાય છે. અને ધબ્બાકાબેર પડે છે.

આટલાંટિક, પાસિફિક અને દક્ષિણ ધ્રુવની રાઈટ વહેલો એક બીજાથી ઘણી બાબતે જૂદી પડતી હોય છે.

બોટલનોઝ વહેલ

લીસા ગળાની અને ૨૦ ફૂટથી વધારે લાંબી નહીં થનારી આ વહેલ બેલીનવાળી વહેલની નાનામાં નાની જાત છે. તેની ખાસિયત એ છે કે તેને સાત જોડી પાતળી અને પહોળી પાંસળીઓ હોય છે. તેનું નાનું માથું અને નાનું ચોટિયું હોય છે. તેની બેલીન સફેદ અને કાળી કોરવાળી હોય છે.

તે ઓસ્ટ્રેલિયા ન્યૂઝીલેન્ડ અને દક્ષિણ અમેરિકામાં થાય છે.

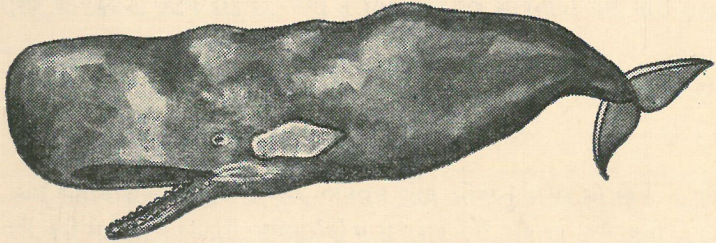
દાંતવાળી વ્હેલો

દાંતવાળી વ્હેલોના વર્ગમાં વૈજ્ઞાનિકો બેલીનવાળી વ્હેલો સિવાયના લગભગ બધાં જ સેટેશિયન પ્રાણીઓનો સમાવેશ કરે છે. તેમાં વ્હેલ ઉપરાંત ડોલ્ફીન, પોર્પીઈઝ, દાંતવાળી, ચાંચવાળી, સરેટ, કીલર, નારવેલ, મીઠા પાણીની ડોલ્ફીન વગેરે પ્રાણીઓનો સમાવેશ થાય છે.

તેની બધી જ જાતોમાં દાંત હોય છે. કેટલીકમાં એકલા નીચલા જડબામાં તો કેટલીકમાં બન્ને જડબામાં થાય છે. કેટલીક જાતોના દાંત કશા જ કામના હોતા નથી. જ્યારે કેટલીક જાતો તેનાથી બચકું ભરી બીજા પ્રાણીને ફાડી ખાય છે.

તેમના નર માદાથી મોટા હોય છે. તેમનો ખોરાક પણ દરેક જાતમાં જૂદો હોય છે. સાધારણ રીતે તેઓ માછલી, મકુલી, ઝીંગા, સીકુ વગેરે ખાય છે.

તેમના માથામાં નાક તરીકે એક જ કાણું હોય છે.

સ્પર્મ વ્હેલ

આ સૌમાં બહુ જાણીતી તે સ્પર્મ વ્હેલ છે. જર્મન ભાષામાંથી અંગ્રેજી ભાષામાં આવેલું તેનું બીજું નામ કાશ્લોટ છે.

દાંતવાળી વ્હેલમાં તે સૌથી મોટી છે. તેનો નર ૬૦ ફૂટ સુધીનો થાય છે. ત્યારે માદાઓ ૩૦ થી ૪૦ ફૂટ જેટલી થાય છે. ૪૩ ફૂટની એક સ્પર્મનું વજન ૮૬,૦૦૦

રતલ, તેના લીવરનું વજન ૯૨૫ રતલ અને હૃદય ૨૭૭ રતલ થાય છે. એક પુખ્ત નર ૮૦ પીપ એટલે કે ૪,૦૦૦ ગેલન તેલ આપે છે.

તેનાં હલેસિયાં મોટાં હોય છે જ્યારે સુકાન બિલકુલ હોતું નથી. સુકાનને ઠેકાણે સહેજ ઊંચા ટેકરા જેવું હોય છે.

તે સાધારણ રીતે ચાર દરિયાઈ માર્ગલની ગતિથી હરેફરે છે. પણ ભડકે તો તેનાથી ચારગણી ઝડપ વધારી શકે છે.

તેનું માથું શરીરના ૧/૩ ભાગ જેટલું હોય છે. તે આખું પ્રવાહી તેલથી ભરેલું હોય છે. આ તેલને અંગ્રેજીમાં સ્પમસિટી કહે છે. જેથી તેનું નામ સ્પર્મ પડેલું છે. આ વહેલનો ખોરાક મુખ્યત્વે સીકું છે. સીકાં મોટેભાગે દરિયાને તળિયે થાય છે. તે પાણી પર આવે છે પણ ભડકે ત્યારે સીધાં તળિયે ચાલ્યાં જાય છે. આવે વખતે સ્પર્મ તેની સાથે ઊંડી ડૂબકી મારે છે. અને એક માર્ગલ સુધી ઊંડે જાય છે. ત્યાં તે એક ક્લાક સુધી રહી શકે છે. આટલા ઊંડાણે પાણીમાં દર ચોરસ ઈંચે ૬,૦૦૦ રતલ જેટલું દબાણ હોય છે. આવે વખતે તેનાં શરીરની અંદરના નાજુક અંગો ભીંસાઈ ન જાય તે માટે આ તેલ પોચી ગાદી જેવું કામ કરે છે.

તેનું નીચલું અણિયાળું જડબું ૧૮ ફૂટ લાંબું હોય છે. તેમાં દરેક બાજુએ થઈ એકથી દોઢ કિલો વજનના ૨૦ થી ૩૦ દાંત હોય છે. જ્યારે ઉપલું જડબું બોખું હોય છે.

તેના નાકનું કાણું 'S' આકારનું હોય છે. કાણું તેના માથાના આગળના ભાગમાં ઊંચા સ્થાન પર હોય છે. તેમાંથી, સહેજ આગળ વળી ઉપર સીધી ચાલીજતી શેડ ઊંડે છે.

તે પાણીમાં ડૂબકી મારતી વખતે કે બૂમ મારતી વખતે પાણીની સપાટી ઉપર પૂંછડીના આધારે ઊંચી થઈ પટકાય છે. અને પછી ડુબકી મારી દે છે. પાણી નીચે લાંબો વખત રહ્યા પછી તે પાછી સપાટી પર આવે છે અને દશેક મિનિટ સુધી દર દસ સેકન્ડે એક એવા ઊંડા ઉપરાષ્ટાપરી શ્વાસ મૂકે છે. એમ બહાર હોય ત્યારે લગભગ ૬૦ વખત શેડ ઉડાડે છે.

તે વાંદરા કે ગાયની માફક બહુ પન્ની-વવાળી જાત છે. આખા ટોળામાં એક નર હોય છે. અને બાકીની બધી માદાઓ અને બચ્ચાં હોય છે. નર બચ્ચાંઓની કશી સંભાળ રાખતો નથી. પ્રજનનની કોઈ નિશ્ચિત ઋતુ નથી. એક વર્ષના ગર્ભાધાન પછી માદા ૧૩ થી ૧૪ ફૂટનું બચ્ચું આપે છે. અને તેને છએક માસ સુધી ધવરાવે છે. ધાવતી વખતે બચ્ચું શ્વાસ લઈ શકે તે માટે માદા પાણી પર પડખાભરે આડી પડી ડીમચા જેમ તર્યા કરે છે.

બચ્ચું નવમે વર્ષે પુખ્ત થઈ જાય છે. સાધારણ રીતે સ્પર્મ ૧૫ કે ૨૦ વર્ષથી વધારે જીવતી નથી.

તેનું માથું મોટું ચોરસ હથોડાના ઘાટનું ખૂંધ જેવું હોય છે. તેને ગરદન જેવું કાંઈ હોતું નથી. આખા શરીરમાં ૧/૩ ભાગ માથું રોકે છે. બાકીના ૧/૩ ભાગનું ધડ અને છેલ્લા ૧/૩ ભાગમાં તેના જનન અને ઉત્સર્ગ અવયવો અને પૂંછડી હોય છે. તેના મોટા

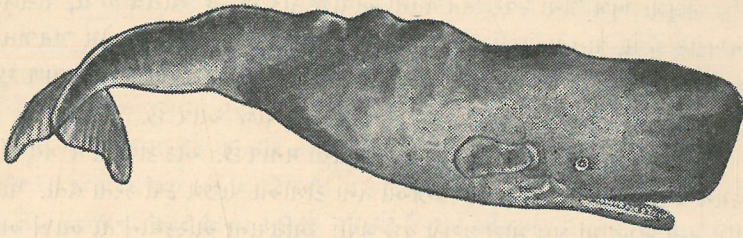
માથાને માછીઓ 'કેઈસ' એટલે પટારો કહે છે. તેમાં નર્ચુ તેલ ભર્યું હોય છે. આ તેલ એટલું પ્રવાહી રૂપે હોય છે કે તેલ કાઢવા માછીઓ માથામાં કાણું પાડી સીધી રોલ ધરી દે છે. તેલ બહાર નીકળતાં જામી જાય છે. પહેલાં આ તેલ મલમ બનાવવા તથા મીણબત્તી અને સાબુ બનાવવામાં વપરાયું. પણ નાબુક ચંત્રોને ઊંજવામાં તે વધુ ઉપયોગી માલૂમ પડયાથી હવે તેની વધારે પડતી માગ તે કારણે રહે છે. ઉપરાંત તેનાં કેટલાંક પ્રસાધન દ્રવ્યો અને સ્નાન માટેના સાબુ બને છે. અંબર ગ્રીસ નામનો પદાર્થ પણ આ જ વેલમાંથી નીકળે છે. ૧૬મી સદીથી તેનો વધ પ્રથમ શરૂ થયો ત્યારથી આજસુધી સૌથી વધુ વધ તેનો જ થયો છે. આજે તેની સંખ્યા ચિંતા ઉપજાવે એટલી હદ સુધી ઘટી ગઈ છે.

વેલમારીના સાહસનાં પુસ્તકોમાં જેની ભયંકરતાનું વર્ણન આવે છે, મોબીડીકમાં જેનું વર્ણન આવે છે તે આ વેલનું છે. સાધારણ રીતે તે અન્ય વેલોની માફક બીકણ છે. પહેલાના વખતમાં માછીઓ તેની પાસે જઈ તેને વળગી પડી તેને સાંગપર સાંગો મારી મારી નાખતા. તે પછાડા મારે કે ડૂબકી મારે તો પણ તેઓ વળગી રહેતા અને તેનું ફેફસું કે હૃદય જેવા મર્મ વીંધાઈ તે દરી જાય ત્યાંસુધી સાંગો ઝીંક્યે રાખતા. તેનું ગળું પહોળું સહેજે માણસ લપસી શકે તેવું હોય છે. પણ તે કદી માણસને ખાતી નથી. તે ખિજાય તો માણસને જડબામાં પકડી દાંતથી ભચડી મારી નાખી ફેંકી દે છે. પણ ખાતી નથી. અપવાદ રૂપ એકવાર એક માણસ એક સ્પર્મના પેટમાંથી જીવતો મળી આવ્યો હતો. તેનું બ્યાન નોંધાએલું છે તે કહે છે કે, "અમે હોડીમાં બેસીને વેલ પર હુમલો કરવા ગયા. અમારી આગળના માણસે વેલને સાંગ મારી પણ તે તરત જ વીફરી અને અમારા મછવા ઉપર હુમલો કર્યો. વેલની ઝાપટથી અમે બધા ઉથલી પડ્યા. ત્યાર પછી વેલે મને મોંમાં લીધો એ મને યાદ છે. પાણીના પ્રવાહસાથે હું એક લીસા ભાગમાંથી હડસેલાતો ક્યાંક તણાઈ ગયો તે પણ મને બરાબર યાદ છે. પછી એક મોટા પોલાણમાં આડો જઈ પડ્યો, એ પણ મને યાદ છે. ત્યાં બહુ ગરમી હતી. મને બહુ ગભરામણ થતી હતી. પછી શું થયું તે મને યાદ નથી." આ માણસને બેભાન હાલતમાં વેલના શરીરમાંથી કાઢવામાં આવ્યો હતો. વેલમારીના આઠસો વર્ષના ઈતિહાસમાં આવો કોઈ બીજો બનાવ બન્યો નથી. આ માત્ર અપવાદ રૂપ બનાવ છે.

હવામાનના ફેરફાર અને ખોરાકની શોધમાં સ્પર્મ હજારો માઈલોનું સ્થળાંતર કરે છે. દરેક નરની આગેવાની નીચેનાં ટોળાં સાથે જોડાઈ એક સાથે હજારો સ્પર્મ વેલો એક મહાસાગરથી બીજા મહાસાગરમાં સ્થળાંતર કરે છે.

ટૂંકડી સ્પર્મ

તે માત્ર ૧૮ ફૂટ જેટલી નાની થતી હોવા છતાં મોટી સ્પર્મના ઘાટેઘાટ હોવાથી તરત પરખાઈ આવે છે. તેનું માથું પણ તેલનો ખજનો હોય છે. તે હમેશાં કાળા રંગની થાય છે. પણ તેનું મોં ગુલાબી હોય છે. ઉપરાંત તેને વિશેષમાં સુકાન હોય છે. તે અગાઉ કહ્યું તેમ ૧૮ ફૂટ લાંબી અને ૯૦૦ રતલની થાય છે. તેના અણિયાળા જડબામાં દરેક બાજુએ ૧૪ થી ૧૫ આણીદાર ત્રિકોણ ભાવાના આકારના દાંત હોય છે.

તે પણ મોટી સ્પર્મના જેવો જ ખોરાક ખાય છે અને શિકાર પકડવા એક માઈલ સુધી ઊંડે ડૂબકી મારી શકે છે.

બેલુગા

તે અમેરિકાના અને એશિયાના કિનારે નાનીનાની ટોળીમાં ફર્યા કરે છે. અને ઋતુ-પ્રમાણે સ્થળાંતર કરે છે.

તે બિલકુલ દૂધ જેવી સફેદ આખા અંગ ઉપર કયાંય પણ બીજા રંગનું નિશાન પણ ન હોય તેટલી સ્વચ્છ હોય છે. તેનું બચ્ચું જન્મે ત્યારે કાળું હોય છે. પછી તે મોટું થતું જાય તેમતેમ સફેદ છાંટણાંવાળું થતું જાય છે. ધીમે ધીમે આ છાંટણાં વિકસીને મોટાં પીળાશ પડતાં ધાબાં થતાં જાય છે. અને પુખ્ત થતાં તેનું અંગ તદ્દન સફેદ થઈ જાય છે. તેની પૂંછડીની ધારે ધારે ભૂખરા વાદળી રંગની કિનાર તેની શોભામાં ઓર વધારો કરે છે.

બધી વ્હેલોમાં તે એક જ એવી છે કે જેને ગરદન છે. તેનાથી તે પોતાનું માથું થોડા પ્રમાણમાં આમતેમ ફેરવી શકે છે. તેના ઉપરના જડબામાં ૧૦ અને નીચેના જડબામાં ૧૮ દાંત હોય છે. દાંત તેને ખોરાક પકડી રાખવામાં કામ લાગે છે તેનાથી તે ચાવી કે કરડી શકતી નથી. તે સીકું અને માછલી ખાય છે.

તે નાની માત્ર ૧૨ થી ૧૬ ફૂટ લાંબી અને ૨,૦૦૦ રતલ વજનની થાય છે. માદા નરથી જરા નાની હોય છે.

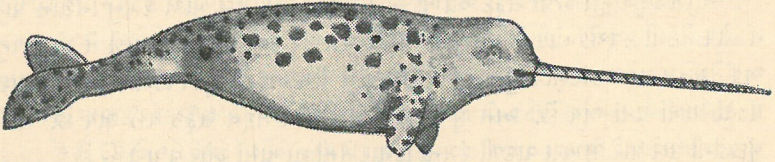
તેની એક જાત ફક્ત ઉત્તરમહાસાગરમાં જ રહે છે. તે હમેશાં બરફના ડુંગરાઓ ફરતી રહે છે. જુલાઈમાં તે કેટલીક ઉત્તરની નદીઓમાં સાલ્મન માછલીઓના ટોળાં પાછળ જાય છે. અને ત્યાં જ બચ્ચાંને જન્મ આપે છે. તેની ટોળીમાં થોડી વ્હેલોથી માંડીને હજારોની સંખ્યાનાં ધણુ હોય છે. જોકે અતિશય વધ થવાથી હવે તેનાં મોટાં ટોળાં ભાગ્યે જ જોવા મળે છે.

કોઈ કોઈવાર તેનું કોઈક ટોળું બરફના તોફાનમાં ફસાઈ જાય છે. ૧૮૯૮માં અલાસ્કાના બેરો પોર્ટ આગળ બરફ જમી જવાથી ૯૦૦ બેલુગાઓ ૧૫૦ × ૫૦ વારના ખાડામાં સપડાઈ ગએલી. સૌંકડો માઈલોથી એસ્કિમો આવ્યા અને તે તેમનો વર્ષ-વર્ષ દહાડાનો પુરવઠો ભરી ગયા.

બેલુગા ધીમી કલાકના ૬ માઈલની ઝડપે તરે છે. દર ૧૦ થી ૧૫ મિનિટે શ્વાસ લેવા ઉપર આવે છે અને દશબાર ઊંડા શ્વાસ લઈ પાછી ડૂબકી મારી જાય છે.

બેલુગા ખૂબ ઊંચા સ્વરે જાતજાતના અવાજ કાઢે છે. તે વ્હીસલ જેવો, વાસાગુના ખખડાટ જેવો, ધાતુના રણકાર જેવો, ઘાંટડી જેવો, ટક ટક ટકોરા જેવો એમ જાતજાતના અવાજ કાઢે છે. જ્યારે આખું ટોળું અવાજ કરતું હોય ત્યારે દૂરથી કોઈ નિશાળ છૂટી હોય અને છોકરાંઓ શોરબકોરે કરતાં હોય તેવો અવાજ આવે છે.

તેનું રૂપાળું ચામડું અને તેલ બહુ ઊંચી જાતનાં મનાય છે. એક કાળે તો તે બહુ ઊંચી કિંમતે વેચાતાં હતાં. તેથી અનેક માછીઓ તેના ટોળાઓ પાછળ કુર્ચા કરતા હતા. ધીમે-ધીમે તેની સંખ્યામાં બહુ મોટો ઘટાડો થઈ ગયો. એશિયાના એસ્કિમોનું તો આખું અર્થ-તંત્ર તેની આવક ઉપર આધાર રાખે છે. પૂર્વ સાઈબિરિયાના કોર્ચાક જાતના એસ્કિમો તેની પૂજનો મોટો તહેવાર ઊજવે છે. તેનું બેલુગા નામ પણ તેમણે જ આપ્યું છે. રશિયન ભાષામાં બેલુઈનો અર્થ સફેદ થાય છે. છતાં હરમન મેલવીલેની, 'મોબીડીક અથવા સફેદ વહેલ' પુસ્તકમાં જે સફેદ વહેલનું વર્ણન આવે છે તે બેલુગા નહીં પણ, કોઈવાર સફેદ થઈ જતી સ્પર્મ વહેલનું વર્ણન છે.

નારવેલ

સૌ વહેલમાં જૂદી તરી આવતી વિચિત્ર લક્ષણોવાળી આ વહેલ છે. તેને માથે ૯ ફૂટ લાંબું શીંગડું થાય છે. આ શીંગડું નખ ધાતુનું નહીં પણ ઘાંતના જેવી ધાતુનું હોય છે. એમ એ એક જાતનું દંતશૂળ છે. આ દંતશૂળ ઘડિયાળના કાંટો ફરવાની દિશામાં વળતા આંટાવાળા રસ્કૂની માફક પેચદાર હોય છે. ખરી રીતે તો તેને બે શિંગડાં હોય છે. પણ જમણી બાજુનું સાવ નાનું હોય છે. અને ડાબી બાજુનું વધીને નવ ફૂટ જેટલું થઈ જાય છે. નારવેલનાં બચ્ચાં જન્મે ત્યારે તે દરેકને માથે નાનાં એક સરખા માપનાં શિંગડાં થાય છે. પછીથી નરમાં ડાબી બાજુનું શિંગડું વધે છે. જ્યારે માદામાં તે નિશાની રૂપ નાનાં રહી જાય છે. સામાન્યરીતે આ શિંગડું માત્ર શોભાનું જ છે. તેનાથી તે પોતાના દુશ્મન પર હુમલો કરતી નથી. અલબત્ત એકાદ જુવાન વહેલ માટે રક્તકે ચડેલા બે નરો સામસામા તેને ઘોંકાવે છે પણ તેનું હથિયાર તરીકે કશું મહત્ત્વ નથી.

તેની ચામડીનો રંગ લીસો કાળો હોય છે અને તેની ઉપર દીપડાની જેમ પીળાશ-પડતાં સફેદ રંગનાં ચાંદાં હોય છે. જ્યારે નર જુવાન થાય છે ત્યારે આ ચાંદાં ખૂબસૂરત ચળકતાં થઈ જાય છે. પણ પછીથી જેમ જેમ તે ઘરડા થતા જાય છે તેમ તેમ સફેદ ચાંદાં મોટાં થતાં જાય છે અને છેવટે તેનું આખું શરીર સફેદ મલાઈના જેવા રંગનું થઈ જાય છે.

તેનું માથું ગોળાકાર હોય છે અને પાછળ સુકાનનું ચોટિયું હોતું નથી.

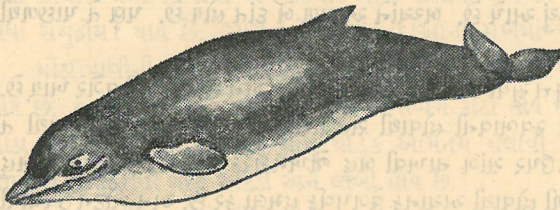
તે ઠંડા પાણીનું રહેવાસી છે. યુરોપમાં તે ઉત્તરધ્રુવગુપ્તથી ઈંગ્લેંડ અને હોલેન્ડસુધી આવે છે. જ્યારે એશિયામાં તે બહેરીંગથી કોરિયા સુધી ઊતરી આવે છે. તે બરફવાળા પ્રદેશમાં હોય ત્યારે બરફમાં શ્વાસ લેવા સીલની માફક જૂદે જૂદે ઠેકાણે કાણાં પાડી રાખે છે. મોટે ભાગે તે બેલુગાના ટોળાં સાથે ફર્યા કરે છે.

તે જ્યારે હવા કાઢે છે ત્યારે તીણી વ્હીસલ વાગે છે. માદાને બોલાવવા તે ગાયના ભાંભરડા જેવો અવાજ કાઢે છે. ઉપરાંત તે એક બે જાતના બીજા અવાજ પણ કાઢે છે. તે કોડ, સાલમન, વગેરે અનેક જાતની માછલી ઉપરાંત સીકુ મકુલી જેવા અનેક જાતના દરિયાઈ જીવો ખાય છે.

એસ્કિમો લોકો તેનું માંસ ખાય છે. તેના આંતરડાંની પાતળી તાંતની ગૂંથીને દોરીઓ બનાવે છે. ઉપરાંત બારીક તાંતના વણીને વસ્ત્રો પણ બનાવે છે.

કાઉફીશ

સામાન્ય રીતે બધી રોલ્ફીનો ચાંચવાળી હોય છે. તેથી આ વ્હેલોને ઘણી વાર રોલ્ફીન માનવામાં આવે છે. પણ તે તેના લક્ષણો મોટી વ્હેલોના વર્ગમાં જાય છે.

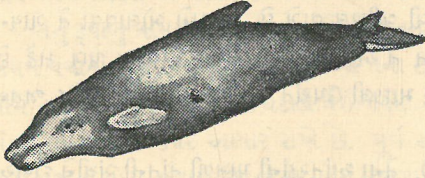
આ વ્હેલનું ‘ગાય માછલી’ (કાઉફીશ) નામ બહુ વિચિત્ર સંજોગોમાં પડેલું છે. એક-વાર લી હેન્ડ્રીમાં કેટલાક માછીઓ આ વ્હેલને પકડી લાવ્યા. તેને કાંઠે કાઢી રાખી પછી તે બે દિવસ જીવતી રહી અને બરાબર ગાયના જેવા જ ભાંભરડા પાડી પાડીને મરી ગઈ. તેના આ અવાજ પરથી તેનું નામ કાઉફીશ પડ્યું છે. પણ તેનું ખરૂં નામ ચાંચવાળી વ્હેલ (બીકડ વ્હેલ) છે. વૈજ્ઞાનિકોએ તેનું વર્ગીકરણ કરવામાં તેના નીચલા જડબામાં સસલાને હોય છે તેવા આગળ બે દાંત હોય છે તેની નોંધ લીધી છે.

ગોળ માર્શું, નાનું સુકાન અને ૧૫ થી ૨૦ ફૂટની લંબાઈ, સહેજ વાદળી પડતો કાળો રંગ એ એનાં નજરે ચડે તેવાં લક્ષણો છે. તેના ગળે બે અંતર્ગોળ ધીસીઓ હોય છે અને તે ઠેઠ પાછળ સુધી જાય છે. તે બન્ને ગોળાર્ધમાં જોડીમાં છૂટી ફરે છે. તેની દશોક પેટા જાતો છે.

બોટલનોઝ વ્હેલ

ચાંચવાળી વ્હેલોમાં આ મોટામાં મોટી ૪૦’ લાંબી વ્હેલ છે. તે રંગે સદંતર કાળી ભૂખરા તળિયાવાળી હોય છે. તેને પણ બે દાંત હોય છે. પણ વિચિત્રતા એ છે કે આ દાંત જડબામાં તંતુઓમાં એવી રીતે જડાએલા છે કે તેને જેમ ફેરવવા હોય તેમ ફેરવી શકાય. જ્યારે તે ખિજાઈને હમલો કરે છે ત્યારે તે દાંત આગળ આવી જાય છે.

તેના ભાંભરડા બરાબર સાંઢ જેવા હોય છે. લાંબી ચાંચથી બાટલી જેવા મોંવાળી દેખાતી આ વ્હેલ ૨૫ થી ૩૫ ફૂટ સુધીની મળી આવે છે. તે એક ટન તેલ આપે છે. તેને ચાંચથી દૂર ઊંચું ઊંચકાએજું કપાળ હોય છે.

પીઠ ઉપર મોટું ઝાલર જેવું સુકાન હોય છે. માદામાં આ બધાનો અભાવ હોય છે.

જુદી જુદી ઉમ્મરે અને નર માદામાં જુદા જુદા રંગો જેવા મળે છે. બચ્ચાં નાનાં હોય ત્યારે કાળાં હોય છે. મોટાં થતાં તેમાં પીળાં ધાબાં પડે છે અને ઉમ્મરની સાથે તે ધાબાં મોટાં થતાં જાય છે. વૃદ્ધ બોટલનોઝ તો સાવ ધોળી કે પીળા રંગની થઈ જાય છે.

આંતરે વર્ષે તે બચ્ચું આપે છે. બચ્ચાંને આગળ બે દાંત હોય છે. પણ તે પાછળથી ખરી પડે છે.

તે કંઈથી તે વિધુવવૃત્ત સુધી શેંકડોના ટોળામાં ફરે છે. અને સીકુ મકુલી વગેરે ખાય છે.

તે બહુ મળતાવડા સ્વભાવની હોવાથી સહેલાઈથી હળી જાય છે. અજાણ્યાથી તે બીતી નથી. પણ તેના ઉપર સાંગ નાખવી બહુ જોખમકારક હોય છે. કારણ કે તે બહુ તેજીલી અને સ્ફૂટિવાળી હોવાથી અચાનક વેગપૂર્વક હુમલો કરે છે. અને બોટને ઉથલાવી નાખે છે. પોતાને મારનારને ઓળખી કાઢે છે. અને તેને પીંખી નાખે ત્યારે છોડે છે.

ડોલ્ફીન

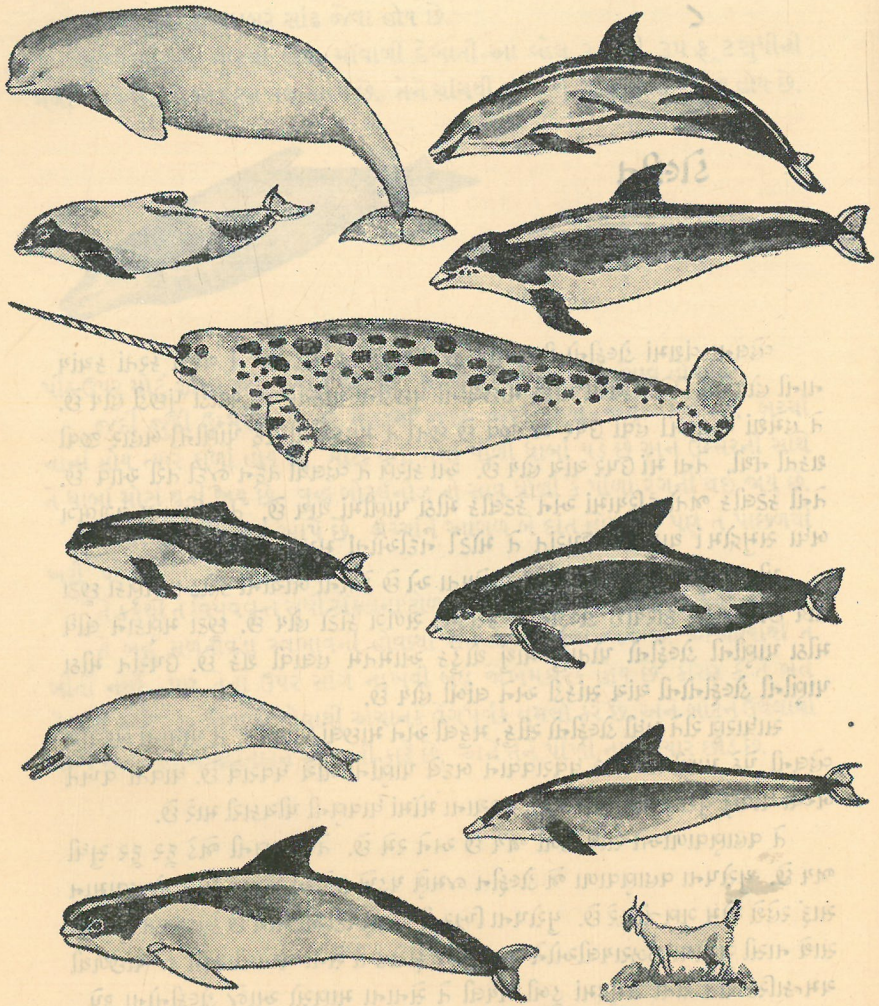
વ્હેલના વંશમાં ડોલ્ફીનોની જમાત જૂદી જ ભાત પાડે છે. તે વ્હેલો કરતાં ક્યાંય નાની હોય છે. તેને વ્હેલની માફક માછલીની પૂછડીના ઘાટની પાણુ આડી પૂંછડી હોય છે. તે હમેશાં બહારની હવા ઉપર જ જીવે છે છતાં તે માછલીની પેઠે પાણીની બહાર જીવી શકતી નથી. તેના મોં ઉપર ચાંચ હોય છે. આ કારણે તે વ્હેલથી તદ્દન જૂદી તરી આવે છે. તેની કેટલીક જાતો દરિયામાં અને કેટલીક મીઠા પાણીમાં થાય છે. તે દુનિયાના લગભગ બધા સમુદ્રોમાં થાય છે. ઉપરાંત તે મોટી નદીઓનાં મુખમાં પણ રહે છે.

મીઠા પાણીની ડોલ્ફીનોની એક વિશેષતા એ છે કે તેની બોચીમાં કરોડના મણકા છૂટા હોય છે. જ્યારે દરિયાઈ ડોલ્ફીનોને કરોડનો સર્ગળ કાંટો હોય છે. છૂટા મણકાને લીધે મીઠા પાણીની ડોલ્ફીનો પોતાનું માથું થોડુંક આમતેમ હલાવી શકે છે. ઉપરાંત મીઠા પાણીની ડોલ્ફીનોની ચાંચ સાંકડી અને લાંબી હોય છે.

સાધારણ રીતે બધી ડોલ્ફીનો સીકું, મકુલી અને માછલાં ખાય છે. તે પોતાનાં બચ્ચાંને વ્હેલની પેઠે પાણીની બહાર ધવરાવવાને બદલે પાણીની નીચે ધવરાવે છે. ધાવતી વખતે બચ્ચાં ધાવણ ચૂસતાં નથી પણ માતા બચ્ચાના મોંમાં ધાવણની પીચકારી મારે છે.

તે વહાણવાળાઓ સાથે હળી જાય છે અને રમે છે. તે વહાણની જોડે દૂર દૂર સુધી જાય છે. યુરોપના વહાણવાળા જે ડોલ્ફીન જમણે પડખે કૂદે અને સાથે ચાલે તો હવામાન સાફ રહેશે એમ ગણતરી કરે છે. યુરોપના ખ્રિસ્તી વહાણવટીઓ માને છે કે હજરત મુસાની સાથે નાસી ગએલા ઈઝરાયલીઓને પકડવા જે ફારોહની સેના ગએલી અને જે પાછળથી ચમત્કારિક રીતે રાતા સમુદ્રમાં ડૂબી ગયેલી તે સેનાના મણસો આજે ડોલ્ફીનોના રૂપે દરિયામાં ફર્યા કરે છે.

ડોલ્ફીનો બહુ જ ચપળ અને બુદ્ધિશાળી હોય છે. પોતાના મનોભાવો વ્યક્ત કરવા તે અનેક જાતના અવાજ કરી શકે છે. તે ધુરકિયાં, ક્લબલાટ, ચિચિયારી, વગેરે અનેક જાતના અવાજ કરે છે. ફ્લોરીડા મરીનલેન્ડમાં તેને ગોળ રીંગ સોંસરી કૂદવાની, દડે રમવાની, પાણીમાં નાખેલો સિક્કો શોધી લાવવાની એમ અનેક રમતો શીખવવામાં આવે છે. તેની બુદ્ધિશક્તિ અને ગ્રહણક્ષમતા ઉપર અનેક પ્રયોગો ચાલે છે. મનોવૈજ્ઞાનિકોએ તેનું માપ કાઢતાં તે ચિમ્પાન્ઝીની બરોબરી કરતાં માલૂમ પડ્યાં છે.

૧. બેલુગા
૨. કોલરસન્સ ડોલ્ફીન
૩. નારવેલ વેલ
૪. સાદી પોર્પોઈઝ
૫. સૂસૂ ગંગાની વેલ

૬. રીસોની ડોલ્ફીન
૭. સાદી ડોલ્ફીન
૮. બોટવનોઝ ડોલ્ફીન
૯. બ્રાઈટ લીક
૧૦. સ્ટેનો ડોલ્ફીન

કોલરસન્સ ડોલ્ફીન

તે ઝડપી, ખૂબસૂરત, સાત ફૂટ લાંબી અને છ ઈંચની ચાંચવાળી હોય છે. તેના

શરીરે લાંબા, લીલા, ભૂખરા, બદામી રંગના પટ્ટા હોય છે. અને આંખ ફરતાં બિલકુલ સ્વચ્છ સફેદ ચક્રરાં હોય છે. તેને નીચલા જરબાની દરેક બાજુએ ૫૦ ઝીણા અને તીણા દાંત હોય છે. તે બધા સમુદ્રોમાં સૈંકડોના ટોળામાં ફરે છે. તેની દોડવાની ઝડપ ૧૮ દરિયાઈ માઈલ હોય છે. પણ જો તે રમતે ચડે તો તે ગમે તેવા ઝડપી વહાણને પણ પાછળ નાખી દે છે.

સ્કંક

અથવા શ્વેતશ્યામ (બ્લેક એન્ડ વ્હાઈટ) નામે ઓળખાતી આ બહુ ચપળ ડોલ્ફીન માત્ર ૪ ફૂટની બકરી જેવડી જ થાય છે. મોટે ભાગે તે ભારતીય સમુદ્રમાં ફરે છે. તેને ત્રિકોણ સુકાન, અને ટૂંકી ચાંચ હોય છે. આ ચાંચ તેના ઢાળ પડતા માથા સાથે ગોઠવાઈ જાય છે. તેના શરીર અને ચાંચને જૂદી પાડતી, બીજી ડોલ્ફીનના જેવી, લીટી હોતી નથી. એક જ ટોળીમાં ફરતી સ્કન્કમાં પણ અનેક જાતના ધાબાંના ભેદ હોય છે. તેથી દરેક નંગ એક બીજાથી જૂદા પડતાં લાગે છે.

આ ડોલ્ફીન વચ્ચેથી ધોળા રંગની કાળા પટાવાળી મેગેલનની સામુદ્રધૂની પાસે થાય છે. તે જ પ્રમાણે તે દક્ષિણગોળાર્ધમાં કેપ ઓવ ગુડ હોપ આગળ પણ દેખાય છે.

પાઈલોટ

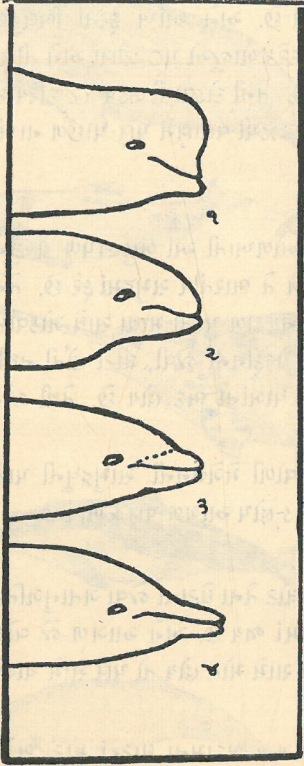
આ કાઉફીશની જ જાત છે. પણ તેનું નામ પાઈલોટ તેના ઘેટાના જેવા ગતાનુગતિક સ્વભાવને લીધે પડ્યું છે. તે હમેશાં સૈંકડોના ટોળામાં જાય છે. અને આગળ જ વહેલ જતી હોય તેને વગરવિચાર્યે અનુસરે છે. કોઈવાર તો સામે મોત હોય તો પણ સામે ચાલ્યે જાય છે.

તે આખા શરીરે કાળી હોય છે. માત્ર ગળા આગળ બદામના ઘાટનું મોટું સફેદ ધાબું હોય છે. તેનો નર ૨૮ ફૂટ સુધીનો થાય છે. મોટું ઉઠાવદાર માથું અને ટૂંકી ચાંચ, દાતરડા જેવું વાંકું સુકાન અને લાંબાં, સાંકડાં, આગળથી આણીદાર અને અંદરથી દાતરડાના જેવાં વાંકવાળાં અને શરીરની ૧/૨ જેટલી લંબાઈવાળાં હલેસિયાં તથા ૧૦થી ૨૦ જેટલી દાંત એ એનાં નજરે તરે તેવાં લક્ષણો છે.

તે સૈંકડોની સંખ્યામાં સાથે સ્થળાંતર કરે છે. તે જતાં હોય ત્યારે તે જોવા જેવું હોય છે. બધાં એક સાથે માથું બહાર કાઢે છે અને એક સાથે ડુબકી મારે છે. દૂરથી જાણે કોઈ લશ્કર હરફર કરતું હોય તેવું લાગે. જાણે કોઈ યંત્ર કે વાજિત્રના તાલે સહુ સાથે 'માચી' કરતા હોય તેવું લાગે.

તે આટલાંટિક મહાસાગરના બન્ને કાંઠાના દેશોમાં દેખાય છે.

તેઓમાં એક વિચિત્ર આદત જોવા મળી છે કે કોઈ કોઈ એકાદ વહેલ બહાર દરિયા કાંઠે રેતીમાં આવીને પડે છે અને મરતાં સુધી ત્યાં રહે છે. કોઈ તેને છંછેડી પાણીમાં ભગાડે કે ઉપાડીને પાણીમાં નાખી દે તો પણ તે પાછી કાંઠે આવી બહાર રેતીમાં પડી રહે છે. અને મરણ પામે છે. તેના આ આપઘાતનું રહસ્ય હજીસુધી કોઈને સમજાયું નથી.

ડેલ્ફીનના મોની રચના

૧. બેલુગા

૨. પોર્પોઇઝ

૩. બ્રાઈટ બ્રીક

૪. બોટલનોઝ

આની એક જાત ભારતને કાંઠે પણ થાય છે. પણ તે ઉપર નીચે સદંતર કાળી થાય છે. અલબત્ત તેનો નીચેનો ભાગ જરા ભૂખરો ઊઝળો હોય છે.

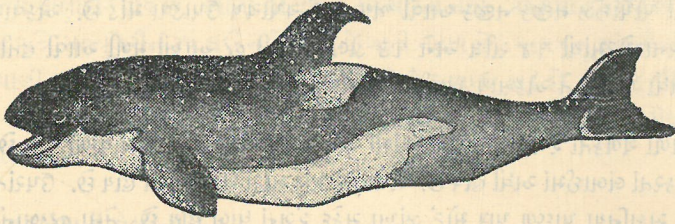
રીસોની ડેલ્ફીન

ઘણા તેને પણ કાઉન્ડ્રીશ ગણે છે. તેની નાની જાત ૧૨ ફૂટ લાંબી અને ૩ ઈંચની ચાંચવાળી ઓસ્ટ્રેલિયાને કાંઠે થાય છે. તે ફક્ત માછલી જ ખાય છે. તેને હૂંફાળું પાણી જોઈએ છીએ. તેથી તે હમેશાં કિનારા નજીક જ રહે છે. છીછરા કિનારે રહેવાની ટેવને લીધે દરિયાકાંઠે બનાવેલા સમુદ્રી પાણીના હોજમાં તેને પાળી શકાય છે. તે ખૂબ ચપલ અને બુદ્ધિશાળી હોય છે. તેને પાળીને દરો રમતાં શીખવી શકાય છે. તે હળી જાય છે ત્યારે તો નહાનારાઓ તેની પીઠ પર ચડીને રમે તો પણ રમવા દે છે. જેમ પાણીમાં બેસની પીઠ પર છોકરાં બેસે છે તેમ તેની ઉપર પણ બેસી શકાય છે.

તે પણ સેંકડોના ટોળામાં ફરે છે.

પ્રાણીશાસ્ત્રના શોખીનોએ તેનો ખૂબ નજીકથી અભ્યાસ કર્યો છે. નવી ટેકનિકથી

તેની પાણી નીચેથી ફોટોગ્રાફી પણ થાય છે. તેનું બચ્ચું જન્મતાં જ સપાટી પર આવી શ્વાસ લેવા લાગે છે. જન્મ્યા પછી ૩૦ મિનિટ પછી તરત જ તે ધાવવા લાગે છે. શરૂઆતમાં માદા તેને દર કલાકે પીચકારી મારીને ધવરાવે છે. શરૂઆતનું બચ્ચું દર પાંચ સેકન્ડે શ્વાસ લેવા બહાર આવે છે.

કિલર વ્હેલ

પોતાના મોટા કદને લીધે વ્હેલ તરીકે ઓળખાતી હોવા છતાં કિલર ડોલ્ફીન જ છે. તે ખૂબ ચપલ, બુદ્ધિશાળી અને કેળવી શકાય તેવી છે. અમેરિકામાં મરીનસ્ટ્રુડિયો નામના સ્થળે તેને પાળવામાં આવી છે.

તેને મોઢામાં દાંત હોય છે. અલબત્ત એક જ જડબામાં, છતાં તે તેનો ઉપયોગ સારી-પેઠે કરી જાણે છે. તે તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ખૂની, મારકણા સ્વભાવની અને વ્હેલ જગતમાં એટલે કે વ્હેલ, ડોલ્ફીન કે પોર્પોઈઝ એ બધામાં તે એકલી જ માંસખાઉ છે. તે જમીન પરનાં ચોપગાં સસ્તન પ્રાણીઓને ખાય છે. ઉપરાંત સમુદ્રનાં દરેક સસ્તન પ્રાણી તેનો આહાર બની શકે છે. પોંગ્વિન અને બીજાં સમુદ્રી પક્ષીઓને પણ તે ઝડપીને ખાઈ જાય છે.

શિકાર કરવા તે જાતજાતની યુક્તિઓ કરે છે. શિકારને પકડવા તે પાણી પાસે લાકડાના ઢીમચાની જેમ ઢોંગ કરીને પડી રહે છે અને કિનારે ઝડપ નાખી પક્ષી પ્રાણીને પકડી લે છે. એ પ્રમાણે આ વ્હેલે બરફની છાટ પરથી એસ્કિમોના કૂતરાઓ ઝડપી ખાઈ ગયાના દાખલા પણ નોંધાએલા છે. ઉપરાંત તે સીલ, વોલરસ, દરિયાઈ સિંહ વગેરે પ્રાણીઓનાં બચ્ચાંઓને ખાઈ જાય છે. તે કોઈ પ્રાણી પાછળ પડી હોય અને તે પ્રાણી કાણા વાટે બરફ ઉપર ચડીજાય તો તે બરફ નીચે ભરાઈ બરફને તોડી નાખી પ્રાણીને પાણીમાં પાડી નાખીને પકડી લે છે. તે નાની પોર્પોઈઝ અને મોટી બેલીન વ્હેલને પણ ખાય છે. તે મોટી બેલીનની પાછળ પડે છે ત્યારે બેલીન વ્હેલ તો માત્ર દોડીને જ બચાવ કરી શકે છે. પણ કીલર તેનાથી પણ વધારે ઝડપથી દોડે છે. આખી કીલરની ટોળી તેને ઘેરી વળે છે. અને ચારે બાજુથી બચકાં ભરી તેને ગભરાવે છે. પછી તેઓ સૌ પ્રથમ તેના લોઠ અને જીભ કરડી ખાય છે. અને છેવટે હારેલી વ્હેલને સાથે મળી ફાડી ખાય છે. તેના આ કૃત્યને ઘણા મધરા એટલે શાર્કના કૃત્ય તરીકે માની લે છે. તે ખોરાકની શોધમાં ૨૦ થી ૪૦ ની ટોળીમાં આમ તેમ રખડયા કરે છે. શાર્કની પેઠે માછીઓ તેને પણ દરિયાના વડૂ (સી વુલ્ફ ઝ) કહે છે. તેનું

ખાઉધરાપાણું એટલું હદ બહારનું છે કે તેમની ટોળીમાંથી એકાદને કોઈ ઘાયલ કરે અને તે લોહી નીતરતી થાય તો બધા ભેગામળી તેને પણ ફાડી ખાય છે.

તે પોર્પોઈઝને પણ ખાય છે. કીલરની એકાદ ટોળી પોર્પોઈઝની એકાદ ટોળીને ઘેરી લે છે અને તેના ફરતે ગોળગોળ તરવા માંડે છે. પછી તે ઘેરો નાનો નાનો કરતાં જઈ છેવટે બધી પોર્પોઈઝ નજીક નજીક આવી જાય ત્યારે ચપોચપ ઉપાડવા માંડે છે. એકવાર એક કીલરના પેટમાંથી ૧૪ સીલ અને ૧૩ ડેલ્ફીન-બધી જ આખી-મળી આવી હતી. આટલો બધો ખોરાક તે એકસાથે ખાઈ શકે છે.

તે કાળા ચળકતા રંગની ૩૦ ફૂટ લાંબી અને આંખ ઉપર સફેદ ધાબાંવાળી થાય છે. માદા નર કરતાં લાંબાઈમાં અર્ધો હોય છે. તેના પેટે પણ મોટાં સફેદ ધાબાં હોય છે. ઉપરાંત પીઠ ઉપર સુકાનિયા પાછળ પણ મોટું ઝાંખા સફેદ રંગનું ધાબું હોય છે. તેના જડબાની દરેક બાજુએ ૧૦ થી ૧૫ આણીદાર અડાબીડ દાંત હોય છે.

ફોલ્સ કીલર

દેખાવમાં લુબલુ કીલર દેખાતી છતાં તેનાથી કદમાં અર્ધો જ એટલે કે ૧૨ થી ૧૪ ફૂટની આ નાની ડેલ્ફીનને ઘણા કીલર માને છે. કોઈકવાર અપવાદ રૂપ તેના મોટા માતેલા નર ૧૮ ફૂટ સુધી પહોંચે છે. તે દોઢ ટન વજનના હોય છે. પણ ખોટી કીલર અસલ કીલર કરતાં સ્વભાવમાં તદ્દન જૂદી હોય છે. તે કદી પ્રાણીઓ પર લુભવો કરતી નથી. અને નાની ટોળીઓમાં ખોરાકની શોધમાં ફર્યા કરે છે. તેનો ખોરાક સાદી દાંતવાળી વ્હેલોની પેઠે સીકુમકુલીનો છે. સ્થળાંતર વખતે બધી ટોળીઓ સાથે સૉંકડોની સંખ્યામાં જોડાય છે. સામાન્ય રીતે તે ઊંડા સમુદ્રમાં થાય છે. છતાં એકવાર સ્કોટલેંડ આગળ કિનારા પાસે તે સૉંકડોની સંખ્યામાં આવી ચડી હતી. તે જ પ્રમાણે એકવાર દક્ષિણ આફ્રિકામાં પણ બન્યું હતું.

તે દૂરથી જ તેના બુઠ્ઠા મોં, તદ્દન કાળો રંગ અને નીચા સુકાનિયાથી પરખાઈ આવે છે. તેના મોંમાં ૮ થી ૧૨ જોડી તીણા દાંત હોય છે. છતાં તે હમેશાં નિરુપદ્રવી છે.

તેને ગેમ્પસ પણ કહે છે. તે બુઠ્ઠા ગોળ મોઢાની હોય છે. તેનાં હલેસિયાં લાંબા અને સાંકડાં હોય છે. તેને નીચલા જડબાના આગળના ભાગમાં સસલાની માફક ૨ થી ૭ સુધી દાંત હોય છે. તેનો ખોરાક સીકુ મકુલીનો છે. તે ચકલાંની જેમ એકવું જોડીમાં ફરે છે. પણ સ્થળાંતર વખતે ટોળીમાં જાય છે. તેને બહુ ઠંડો દરિયો માફક આવતો નથી. તે સાધારણ ઠંડા સમુદ્રથી માંડીને ગરમ સમુદ્ર સુધીના બધા સાગરોમાં થાય છે.

તે સહેલાઈથી હળી જાય તેવી છે. ન્યૂઝીલેન્ડમાં પ્લેમાઉથ જેક નામની આ જાતની એક ડેલ્ફીન માણસો સાથે એવી હળી ગઈ હતી કે ન્યૂઝીલેન્ડના દક્ષિણ પોઈંટ આગળ જતા કોઈ પણ વહાણસાથે તે પાંચ માર્ઠલ સુધી ગેલ કરતી મૂકવા જતી. ન્યૂઝીલેન્ડની સરકારે તેને ૧૦ વર્ષ સુધી રક્ષણ આપ્યું હતું. પણ ૧૯૧૨ના ઓપ્રિલ મહિના પછી તે કદી દેખાઈ નહોતી. તેનો વરાવસો ન્યૂઝીલેન્ડવાસીઓએ લાંબા વખત સુધી કર્યો.

બોપુટો-(એમેઝોનની ડેલ્ફીન)

દક્ષિણ અમેરિકાની એમેઝોન અને તેની આસપાસની મોટી નદીઓમાં મુખથી ઉપલાણે જ્યાં બિલકુલ મીઠું પાણી હોય છે ત્યાં આ ડેલ્ફીન થાય છે. તે ૯ ફૂટ લાંબી અને જુદી જુદી ઉંમરે કાળી, ગુલાબી અને ભૂરા રંગની હોય છે. તેની ચાંચ ગોળ ભૂંગળા જેવી આણીદાર હોય છે. ત્યાંના ઈન્ડિયનો તેને મારતા નથી. તેઓમાં દંતકથા છે કે તે દેવી છે. ગત્રે રાજકુંવરીનું રૂપ લઈ નદીમાં ગીતો ગાતી નહાય છે. અલબત્ત ચાંદનીમાં બોપુટો રૂપાળી રાજકુંવરી જેવી જ લાગે છે. અને ઝીણો અવાજ કાઢે છે. જે રેડ ઈન્ડિયનોને દંતકથા માટે પ્રેરે છે. બોપુટો એ એમેઝોન ડેલ્ફીનનું ત્યાંના લોકોએ આપેલ ગામઠી નામ છે.

સૂસૂ (ગંગાની ડેલ્ફીન)

સૂસૂ એ ઉત્તર પ્રદેશની બધી નદીઓ ગંગા, બ્રહ્મપુત્રા, હુગલી, જમના, કોસી વગેરે મોટી નદીઓમાં થાય છે. ગુજરાતમાં પણ તે તાપી, નર્મદા, મહી વગેરે નદીઓમાં થાય છે. તેનું નામ સૂસૂ તે ઉચ્છવાસ મૂકે ત્યારે થતા અવાજ પરથી પડ્યું છે. તેની ચાંચ પાતળી ને લાંબી હોય છે અને બન્ને જડબામાં દરેક બાજુએ ૨૯ થી ૩૦ પાતળા તીણા દાંત હોય છે. તેના હલેસિયાં લાંબા પહોળા અને આગળથી આણી વગરના ચોરસ હોય છે. તેને ઉપર ચોટિયાં-હોતાં નથી. વધુમાં વધુ તે ૯ ફૂટ લાંબી થાય છે.

કેટલીક રીતે તે પ્રાથમિક દશાનું પ્રાણી છે. તેને આંખો જેવું કંઈ હોતું નથી. તે આંધળી હોય છે. તેના શરીરમાં આંખની જગ્યાએ ખાડા હોય છે પણ તેની પાછળ ઊંચો કે એવું કોઈ દર્શકતંત્ર હોતું નથી. માછીલોકો તેના માટે એવું માને છે કે તેને સુંદર આંખો હોય છે પણ જ્યારે તેને પાણી બહાર કાઢવામાં આવે છે ત્યારે તેની આંખોનાં રતન પાણીમાં ખરી પડે છે. કેટલાક વળી કહે છે કે તેને પાણીમાંથી કાઢતાં જ આંખનાં રતન પીગળી ને પાણીમાં વહી જાય છે. પણ એ બધી દંતકથાઓ છે. આંધળી હોવા છતાં સૂસૂવેલ પોતાનો શિકાર બરાબર પારખી શકે છે. એ કામ તે તેની બીજી વધુ સતેજ ઈન્દ્રિયોથી કરે છે. તેની તરવાની રીત પણ સૌ વહેલોની માફક ગુલાંટ મારીને તરવાની હોય છે. આથી દૂરથી પાણીમાં કોઈ મોટું ડુકકર ડૂબકીઓ મારનું હોય તેવું લાગે છે. ગંગા કાંઠાના માછીઓ તેને માંસ કરતાં ચરબી માટે વિશેષ મારે છે. તેને જાળથી અને સાંગથી એમ બન્ને રીતે મારવામાં આવે છે. તેને વહેલની પેઠે પીઠ ઉપર લાંબી ફાટના રૂપે નાક હોય છે. તે કાઢવામાંથી જીવડાં અને માછલીઓ ખાય છે. તેની લાંબાઈ ૭ ફૂટથી ૯ ફૂટ સુધીની હોય છે.

સફેદ વાવટો (ચીનાઈ ડેલ્ફીન)

તે ચીનના હુનાન પ્રાંતમાં યાંગત્સે નદીથી ૬૦૦ માઈલ દૂર તુંગતીંગના સરોવરમાં થાય છે. તે આટલે દૂર તળાવમાં કઈ રીતે આવી તે એક આજુકિકેલું રહસ્ય જ રહ્યું છે.

આખી દૂનિયામાં સરોવરોમાં થતી તે એક જ જાત છે.

તે ઝાંખા ભૂખરા વાદળી રંગની ૭ થી ૮ ફૂટ લાંબી અને ૩૦૦ રતલ વજનની થાય છે. તેની ચાંચ એક ફૂટ લાંબી અને આગળથી સહેજ ઉપર બાજુ હોંકી જેમ વળાંક લેતી હોય છે. આ ચાંચમાં બન્ને બાજુ ૩૧ થી ૩૩ દાંતની જોડી હોય છે. તે પણ સૂંસની માફક આંધળી હોય છે. તે ૧૦ થી ૧૫ ની ટોળીમાં ફરે છે.

ચોમાસામાં જ્યારે તળાવમાં ભારે પાણીના પ્રવાહો આવે છે ત્યારે તે ઉપલાણે ચડે છે અને ત્યાં બચ્યાં જાય છે.

ચીનાઓ તેને મારતા નથી. તેઓના પુરાણોમાં એવી વાર્તા આવે છે કે એક રાજ-કુમારી સ્નાન કરવા જતાં ડૂબી ગઈ હતી તે હવે આ સ્વરૂપે પાણીમાં ફરે છે. તેઓ તેને મારવું પાપનું કૃત્ય માને છે.

ભૂલથી તે મરાઈ જાય તો તેની ચરબી મંદિરમાં રાખે છે અને તેને ગમે તે રોગ ઉપર ઔષધ તરીકે આપે છે.

તેનું નામ સફેદ વાવટો તેના ઊંચા ચોરસ સફેદ સુકાનના ચોટિયા ઉપરથી પડ્યું છે. અને તે સાધારણ ડોલ્ફીનમાં હોવું જોઈએ તેના કરતાં પણ મોટું હોય છે.

પોર્પોઈઝ

પોર્પોઈઝ પણ વહેલના કુળનો પાણીનો જીવ છે. તે પાણી બહારથી હવા લે છે. પણ માછલીની પેઠે પાણી બહાર રહી શકતી નથી. યુરોપમાં ફ્રેન્ચ લોકો તેને માછલી જ માનતા હતા. અને ઉપવાસને દિવસે જ્યારે બધી જાતનું ઢોરોનું માંસ વળ્યાં ગણાય ત્યારે તેને શેકીને ખાવામાં આવતું.

પોર્પોઈઝની શરીર રચના ડોલ્ફીન જેવી જ હોય છે. તેથી ઘણીવાર ડોલ્ફીનને પોર્પોઈઝ અને પોર્પોઈઝને ડોલ્ફીન પણ કહેવાય છે.

તે હમેશાં સમુદ્રમાં જ રહે છે. પણ ચોમાસામાં ભારે પ્રવાહ વખતે મોટી નદીઓના મુખમાં થોડે સુધી અંદર જાય છે. તે મકુલી ને સીકુ ખાય છે.

તે પણ ડોલ્ફીનની માફક ચપળ અને બુદ્ધિશાળી ગણાય છે. તેને પણ પ્રાણી સંગ્રહાલયમાં પાળી હેળવી શકાય છે.

બંદરની પોર્પોઈઝ

આ પોર્પોઈઝ બહેરોંગથી માંડીને અમેરિકા અને એશિયાના બંદરોએ ફર્યા કરે છે તે ચીન ભારત અને આફ્રિકા સુધી જોવા મળે છે. તે ૪ થી ૬ ફૂટ લાંબી હોય છે. અને બંદર-વીસથી સો સુધીની ટોળીમાં ફરે છે.

તે ભારતથી સિલોન થઈ ન્યૂઝીલેન્ડ, ફ્રીજ, જાવા, બટ્ટેવિયા જતા યાત્રીઓને સ્ટીમરમાંથી ઘણીવાર જોવા મળે છે. તે તદ્દન કાળી થાય છે.

ડોલની પોર્પેઈઝ

તે સીલોન, બંગાળાનો ઉપસાગર, અને અરબી સમુદ્ર ઉપરાંત આફ્રિકા, એશિયા અને અમેરિકાના ઘણા ભાગોમાં થાય છે. તે શરીરે કાળી પણ પેટે મોટા સફેદ ધાબાવાળી થાય છે.

કાળી ને સફેદ

આ પણ ભારતના અને એશિયાના લગભગ બધા દેશોમાં કાંઠે થાય છે. તે ભારત, બર્મા, બોર્નીઓ, જાપાન, અને કોરિયા સુધી જોવા મળે છે. તે યાંગત્સે નદીમાં હજાર માઈલ સુધી ઉપલાણે ચડી જાય છે. ભારતમાં પણ તે ઠેઠ ડુગલીમાં બ્રહ્મપુત્રા સુધી પહોંચી જાય છે.

કાળી ફીન વગરની ડોલ્ફીન

તેને ઉપર ચોટિયું હોતું નથી. પણ તેની જગાએ માત્ર ઝાલર જેવી કાંગરી હોય છે. તે પ ફૂટ કે તેથી થોડીક વધુ લાંબી થાય છે. શરીર અંખું કાળું અને પેટે ભૂખરી હોય છે. તેને ગળે અને હોઠે લાલ ધાબાં હોય છે.

તેની ખોરાકની બધી આદતો સામાન્ય ડોલ્ફીન જેવી જ હોય છે.

આ ઉપરાંત પણ પોર્પેઈઝની પાંચ છ જાતો થાય છે. પણ તે બધી ઉપરની જાતોની પેટા જાતોઓ છે.

ભારતની વહેલો

ગુજરાતમાં અવારનવાર આવી ચડતી પ્રચંડકાય વહેલો અને ડોલ્ફીનો ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે ગુજરાતના સાગરમાં આ પ્રાણીઓ વસે છે. પણ ગુજરાતીઓ તેનો શિકાર કરતા ન હોવાથી તેના વિષે ગુજરાતના લોકોમાં ઘણું અજ્ઞાન છે. સામાન્યરીતે ગુજરાતમાં જે વહેલ આવી ચડે છે તે મોટે ભાગે ફીન વહેલ અથવા રોરકેલ હોય છે. ગુજરાત પ્રકૃતિમંડળે જે વહેલ મેળવી હતી અને જેનું હાડપિંજર લાંબો સમય સાચવી રાખ્યું હતું તે રોરકેલ હતી. મૂળવેલ આગળ મળેલી બન્ને વહેલો ફીન વહેલ હતી. આ વહેલની પીઠ પરથી ઘેરા પીળાશ પડતા સિમેન્ટ જેવા ભૂખરા રંગની હોય છે, જ્યારે તેનું પેટ સફેદ દૂધ જેવું હોય છે. તે જ પ્રમાણે તેની પૂંછડી અને હલેસિયાં પણ નીચેથી સફેદ હોય છે. તેની લંબાઈ ૮૦ ફૂટ સુધી થાય છે. એમ લંબાઈમાં બ્લુ વહેલ પછી તેનો બીજો નંબર આવે છે.

હાથબ આગળ મળેલાં હાડકાં બ્લુ વહેલનાં પરખાયાં છે. તે ઉપરાંત હમ્પબેક પણ જોવા મળે છે. અલબત્ત આ બન્ને જાતો દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત ઉપર રહે છે. પણ જ્યારે ત્યાં આકરો શિયાળો બેસી જાય છે ત્યારે તે ખુશનુમા હવામાન સાથે સિલોન અને ભારત સુધી આવી જાય છે. ભારતમાં જે હમ્પબેક જોવા મળે છે તે યુરોપની જાત કરતાં કદમાં નાની ૫૦ ફૂટ સુધીની જ થાય છે. અને રંગે પણ વધુ ઘેરી હોય છે.

તે જ પ્રમાણે ભારતના સાગરમાં પોર્પોઈઝ અને ડોલ્ફીન પણ ઠીકઠીક પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. ગુજરાતના માછીઓ તેને મારતા નથી. પણ મહારાષ્ટ્ર અને કર્ણાટક બાજુના માછીઓ તેને મારે છે. તે ૪ થી ૬ ફૂટ સુધીની થાય છે. ભારતની પોર્પોઈઝ ચોટિયા વગરની સાવ સાદી ઝેપેલીન જેવી હોય છે. તે મોટી હોય ત્યારે કાળી અને નાની ઝાંખા સિમેન્ટ જેવા રંગની હોય છે.

ભારતની ડોલ્ફીન ૭ ૧/૨ ફૂટ લાંબી સ્વેટબ્લુ રંગની થાય છે. વૈજ્ઞાનિકો તેને ઈરાવદીની ડોલ્ફીન કહે છે. કારણ કે તે પહેલી બ્રહ્મદેશની ઈરાવદી નદીના મુખપાસે જોવા મળેલી.

પાઈલોટ વહેલ અરબી સમુદ્રમાં આવતી નથી પણ બંગાળના ઉપસાગરમાં અવાર-

નવાર જોવા મળે છે. તેની લંબાઈ ૨૮ ફૂટ સુધી થાય છે. સ્પર્મની એક નાની જાત 'બોટી સ્પર્મ' સિલોનથી આગળના ભાગમાં જોવા મળે છે. પણ તે મલબારથી આગળ વધતી નથી. તે ઉપરાંત પણ કેટલીક જાતો અવારનવાર આવી ચડે છે. ગુજરાતને કાંઠે લાંબી જતી વ્હેલોની તવારીખનો અભ્યાસ કરતાં એક વાત માલુમ પડે છે કે ગુજરાતમાં વ્હેલો દર બે વર્ષે આવે છે. આમ સાથી બનતું હશે તેનો અભ્યાસ થવો જરૂરી છે. તે પ્રજનનના વર્ષે આવે છે કે કોઈ માંદગીના કારણે આવે છે કે ખોરાક શોધતી આવે છે કે વહેતા પાણીની સામે તરવાના આનંદ ખાતર આવે છે એ શોધવાનું રહે છે. ઉપરાંત ગુજરાતમાં આવતી આ વ્હેલોનો લાભ સરકાર કે પ્રજા નહિવત્ લે છે. બીજા દેશોમાં જ્યાં વ્હેલમારીના ઉદ્યોગ પાછળ લાખો રૂપિયાનું રોકાણ કરવામાં આવે છે ત્યાં ભારતમાં ઘરે મફત આવતી વ્હેલનો પણ કોઈ લાભ લેતું નથી. છેવટે કાંઈ નહીં તો તેની ચરબી મશીનરી ઊંજવામાં, કાપડને કાંજી કરવામાં, કે સાબુ બનાવવામાં વાપરી શકાય. સમુદ્ર-કાંઠાના મોટા ખારાપાટમાં તેને વ્યવસ્થિત દટાવી તેનું સાડું ખાતર પણ લઈ શકાય પણ તેનો કશો જ ઉપયોગ ન કરવામાં આવે તે અફસોસની વાત છે.

વ્હેલને પાળી શકાય છે?

યુરોપ અને અમેરિકામાં વ્હેલ પાળવાના અખતરા થયા છે. પણ તે બધા ડોલ્ફીન ઉપર જ થયા છે. અમેરિકામાં કીલર વ્હેલને પાળવાનો પ્રયોગ થયો છે. કીલર વ્હેલને હજી અર્ધી વીસમી સદી સુધી સહુ વ્હેલ માનતા હતા પણ હવે તો તેને પણ ડોલ્ફીન વર્ગમાં સામેલ કરવામાં આવી છે. એટલે હવે જે કાંઈ પાળેલી વ્હેલો કહેવાય છે તે ડોલ્ફીન અને પોર્પોઈઝ જ રહે છે. અમેરિકામાં છેલ્લા સોએક વર્ષથી તેના પ્રયોગો થયા છે. હાલ અમેરિકાના મરીનલેન્ડમાં ડોલ્ફીનને કેળવવા તથા તેનું માનસ સમજવા માટે સંશોધન ચાલે છે. તેમના મરીન સ્ટુડિયોમાં શામુ નામની બે ટનની કીલર વ્હેલ તેની સારસંભાળ રાખનાર ડોક્ટર સાથે એટલી હળી ગઈ છે કે તે હેતમાં તેમનો ગાલ ચાટે છે. તેમને પીઠ પર બેસાડી તેના માટે ખાસ બનાવેલા ૫૦ એકરના સી-એકવેરિયમમાં ફેરવે છે. માનવ અને પ્રાણીભક્ષી કીલર વચ્ચેનો આ મનમેળ લોકો હેરતથી જૂએ છે.

યુરોપમાં પણ છેલ્લા સો વર્ષનો ડોલ્ફીન અને કીલર વ્હેલ પાળવાનો ઈતિહાસ રચાઈ ગયો છે. મોટે ભાગે આ બધાં પ્રાણીઓ અમેરિકામાંથી-ખાસ કરીને ફ્લોરીડામાંથી મંગાવવામાં આવે છે. પહેલાં તે સ્ટીમરમાં લાવવામાં આવતી. તેમાંથી કેટલીક દરિયાના હિલો-ગાને લીધે રસ્તામાં બીમાર પડતી, ક્વચિત મરણુ પણ થતાં. યુરોપ પહોંચ્યા પછીથી પણ લાખો રૂપિયાના ખર્ચ પછી ડોલ્ફીનો વધુ જીવતી નહીં. પણ યુરોપ હિંમત હાર્યું નથી. કેટલાક ખાનગી શિકારખાનાં લઈને ફરવાવાળા પોતાના ફરતા ઝૂમાં આકર્ષણ ઉમેરવા ભારે ખર્ચ કરીને તેને અમેરિકાથી મંગાવતા. અને પ્લાસ્ટિકના મોટા હોજમાં રાખતા. આજે ઈંગ્લેન્ડ સહિત લગભગ વીસેક પ્રાણીસંગ્રહાલયોમાં ડોલ્ફીનો છે. તે ઉપરાંત કેટલીક ખાનગી સર્કસ જેવી કંપનીઓ પાસે પણ ડોલ્ફીનો અને પોર્પોઈઝો છે. તેઓ તેમની પાસે રમત કરાવે છે.

આ પ્રાણીઓ સામાન્ય રીતે ૨૦ વર્ષથી વધુ જીવતાં નથી. આ કારણે ભારે ખર્ચ કર્યા પછી આ અલ્પાયુ જીવો પોતાના માલિકને મોટા ખર્ચમાં ઉતારી જતાં. પણ હવે ડોલ્ફીનો બંધનદશામાં પણ બચ્યાં આપે છે. અને તે બરાબર હળી જતાં પાળનારાઓને ઓછું નુકસાન રહે છે. હવે પ્રાણીબાગવાળાઓનું ધ્યાન યુરોપને કાંઠે મળતી ડોલ્ફીનો તરફ ગયું છે. અને તેને કેળવવાના સફળ પ્રયોગો પણ થયા છે. તેથી તેઓમાં ઉત્સાહ વધ્યો છે.

પાળેલી ડોલ્ફીનો સાદી ને સળગતી રીંગમાંથી કૂદકો મારે છે. પાણીથી આઠથી દશ-ફૂટ ઊંચે હવામાં રોકેટ જેમ ઊછળીને પાણીમાં પડે છે. ઊંચે ઊભેલા માણસના હાથમાંથી કૂદીને માછલી ખાઈ જાય છે. પાણીમાં નાખેલો દડો લાવી આપે છે. હોજમાં નાખેલો સિકકો શોધી લાવે છે. આવી અનેક પ્રકારની રમતો તેની પાસે કરાવવામાં આવે છે.

ભારતના એક સર્કસ માલિકે દરિયાઈ સિદ્ધ લાવી આ દિશામાં પગરણ માંડ્યું છે. ભવિષ્યમાં પ્રજા વધુ સમુદ્રી પ્રાણીઓમાં રસ લેશે તો આપણને આ વ્હેલના વર્ગના જીવો એક દિવસે પ્રાણી સંગ્રહાલય કે સર્કસમાં જોવા મળશે.